

3 | 2015

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 113 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | *Studies*

- REITINGER Lukáš
Psal tzv. Kanovník vyšehradský opravdu na Vyšehradě?
První Kosmův pokračovatel v kontextu
dějepisectví přemyslovského věku 635
*(Did the so-called Canon of Vyšehrad actually write at Vyšehrad?
The First Successor of Cosmas in the Context of Historiography
of the Premyslid Era)*
- RYANTOVÁ Marie 669
Raně novověká revokační kázání konvertitů k protestantismu
*(Early Modern Age Revocation Sermons
of Converts to Protestantism)*
- BAKEŠ Martin 714
Diplomatická mise jako nejistá investice. Antonín Jan z Nostic
u stockholmského královského dvora (1685–1690)
*(The Diplomatic Mission as a Non-guaranteed Investment.
Antonín Jan of Nostitz at the Stockholm Royal Court, 1685–1690)*
- ŽUPANIČ Jan 748
Inflace titulů? Rakouské nobilitace ve druhé polovině 19. století
*(Aristocratic Title Inflation? Austrian Nobilitations
in the Second Half of the 19th Century)*
- BARÁNEK Daniel 782
Instituce rabinátu v emancipačních židovských komunitách
na Moravě a ve Slezsku v letech 1860–1918
*(The Institution of the Rabbinate in Emancipatory Jewish
Communities in Moravia and Silesia between 1860–1918)*

Recenze

- SPÁČILOVÁ Libuše – SPÁČIL Vladimír – BOK Václav
*Glosář starší němčiny k českým pramenům / Glossar des älteren Deutsch
zu böhmischen Quellen*
(František Šmahel) 814
- MARTÍNEK Jan
Martiniana. Studie o latinském humanismu v českých zemích
(Lenka Blechová) 816
- Odkaz „Učitele národů“. Ohlédnutí za třemi svazky edice
Dílo Jana Amose Komenského
Opera omnia, 15/IV. Eruditionis scholasticae
Opera omnia, 9/II
Opera omnia, 19/I. De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*
(Jan Kumpera) 818
- SWEET Rosemary
Cities and the Grand Tour. The British in Italy, c.1690–1820
(Eva Chodějovská) 822
- ČECHURA Jaroslav
*Sex v době temna. Sexuální život na českém jihu
v prvním století Schwarzenberků (1660–1770)*
(Josef Grulich) 826
- LENDEROVÁ Milena
Dcera národa? Tři životy Zdeňky Havlíčkové
(Magdaléna Pokorná) 834
- HANNIG Alma
Franz Ferdinand. Die Biografie
(Martin Klečacký) 836
- THER Philipp
*Die dunkle Seite der Nationalstaaten.
„Ethnische Säuberungen“ im modernen Europa*
(Jiří Pešek) 839

- NORWOOD Stephen H.
Antisemitism and the American Far Left
- NORWOOD Stephen H.
The Third Reich in the Ivory Tower. Complicity and Conflict on American Campuses
(Jiří Pešek) 848
- FISCH Stefan
Geschichte der europäischen Universität. Von Bologna nach Bologna
(Jiří Pešek) 854
- JENSTERLE-DOLEŽALOVÁ Alenka –
HONZAK JAHIČ Jasna – ŠURLA Andrej (eds.)
Sto let slovenistiky na Univerzitě Karlově v Praze. Pedagogové a vědci ve stínu dějin
(Jaroslav Pánek) 858
- JIROUŠEK Bohumil
Karel Sloukal. Profesor obecných dějin
(Jaroslav Pánek) 863
- DOROVSKÝ Ivan
S domovem v srdci
(Jaroslav Pánek) 870
- PÁNEK Jaroslav a kolektiv
Ad fontes. Český historický ústav v Římě (1994–2014) v kontextu českého bádání v Itálii a Vatikánu v 19.–21. století
(Jiří Pešek) 872
- ŠIMŮNEK Robert a kolektiv
Historický atlas měst České republiky, svazek č. 26, Most
(Petr Rak) 875
- Zprávy o literatuře* 880

Nekrology

Jiří Kejř (28. srpna 1921 – 27. dubna 2015) 897
(František Šmahel)

Ivan Martinovský (6. ledna 1937 – 11. března 2015) 902
(Jiří Pešek – Václav Ledvinka)

Klaus Schaller (3. červenec 1925 – 17. květen 2015) 906
(Jaroslav Pánek)

Alice Teichová (19. září 1920 – 12. března 2015) 910
(Eduard Kubů – Jiří Šouša)

Věra Olivová (13. listopadu 1926 – 7. března 2015) 915
(Robert Kvaček)

Knihy a časopisy došlé redakci 917

Výtahy z českých časopisů a sborníků 917

STUDIE

Inflace titulů? Rakouské nobilitace ve druhé polovině 19. století

JAN ŽUPANIČ

JAN ŽUPANIČ: Aristocratic Title Inflation? Austrian Nobilitations in the Second Half of the 19th Century

A deep transformation of Austrian society, and consequently that of the aristocratic community occurred during the reign of Franz Joseph I. They lost their role as mediator between the Monarch and his subjects, i.e. their nobility rights, serfdom was also abolished. The aristocratic title as such was, however, preserved and the granting of it continued to be an important means of creating a group of inhabitants loyal to the sovereign and the state. This study interprets in detail the reasons for the change of Austrian aristocratic society after 1848 and the consequences of this situation for both the aristocratic community and the monarchy as a whole.

Key words: aristocracy, Austria, nobilitation, the 19th century

„České šlechty není, její vlastní vinou ji není. Musíme si toho být vědomi a smířiti se s nutností, že jest nám obejítí se bez ní. Každý jednotlivý z jejího středu, kdo upřímně vstoupí mezi nás a podá důkazy, že stejně s námi cítí i smýšlí a snahy naše přijímá za své, bude nám vítán. Ale toho nebude, abychom se šlechtické přízně dožebravali. (...) Sám český národní původ jest jaksi aristokratický, či superiorný. Avšak sám

původ nedostačuje více, aby člověk zaujal ve společnosti místo přední, vynikající, náčelné. (...) Morální osud české šlechty v naší užší společnosti národní budiž národu našemu výstražným příkladem, že není dosti honositi se předky, minulostí, a že musí velkost a slávu svou hledati v přítomnosti a budovati ji do budoucnosti. Neuznáváme žádných privilegií, nežádáme jich ani pro sebe, ale nechceme jako národ státi za žádným druhým. Po takovém očištění půdy pro obnovu společenské organizace národa bude možná, aby se vytvářela česká aristokracie nefeudální, bezerbová, aristokracie podobná, jakou Čechové mívali původně: soubor mužů, které národ uznává za nejlepší ze sebe, kteří nejvíce vynikají ve veřejném životě, ve vědě, literatuře a umění.¹

Tato slova napsal krátce před rozpadem Rakouska-Uherska novinář a spisovatel Josef Holeček (1853–1929). Potomek selského rodu z Vodňanska, nadšený vlastenec a slavjanofil, měl možná radikální názory, rozhodně však jeho slova korespondovala s názorem velké části českého obyvatelstva a našla také odraz v oficiální, silně protišlechtické rétorice první Československé republiky.²

Je otázkou, zda lze tyto Holečkovy myšlenky vztáhnout také na tzv. novou šlechtu, nobilitu, která za svůj vznik vděčí zejména osvícenským reformám, nebo zda hovořil pouze o rodové aristokracii, jež hrála jak z mocenského, tak ekonomického hlediska v českých zemích mnohem významnější úlohu. Bez jakýchkoli pochyb ale kritizuje instituci takové šlechty, jaká se vytvořila (či měla vytvořit) v podunajské monarchii: Habsburkům loajální, transnacionální a celorakousky smýšlející skupiny.

Pro velkou část radikálně-liberálně či demokraticky smýšlejícího obyvatelstva byly šlechtické kategorie v 19. století již pasé. Vždyť dokonce i jedním z prvních důsledků Francouzské revoluce, jednoho z hlavních mezníků moderní doby, bylo zrušení šlechtických titulů a privilegií, které se setkalo v všeobecným nadšením. Jak již v polovině 19. století napsal republikánsky smýšlející historik Jules Miche-

1 Josef HOLEČEK, *Česká šlechta. Výklady časové i historické*, Praha 1918, s. 160 a 164.

2 To se ukázalo ihned po vzniku Československa. Jak konstatoval v debatě nad přijetím zákona o rušení šlechtictví, titulů a řádů JUDr. František Weyr: „Státu se má vzít možnost do budoucnosti, aby uděloval šlechtictví, aby uděloval řády a aby uděloval určité druhy titulů. Já myslím, že tento názor je zcela správný, neboť, velevázení pánové, opravdová záruka, že tento zákon bude účinný, podle mého názoru nemůže spočívat v trestní sankci neb stanovení peněžitých pokut, vězení atd., nýbrž v opravdově demokratickém smýšlení obyvatelstva naší republiky. Pokud tomuto obyvatelstvu bude nějaké šlechtictví, titul hraběcí nebo knížecí atd. imponovati více, než obyčejný občan, potud, pánové, ani trestní sankce nám nepomůže.“ Cit. dle: *Těsnopisecká zpráva o 7. schůzi Národního shromáždění československého v Praze v úterý, dne 3. prosince 1918*, online in: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/007schuz/s007002.htm>, cit. dne: 4. 6. 2015. Šlechtictví bylo následně zrušeno zákonem č. 61/1918 Sb. ze dne 10. 12. 1918.

let: „Všeobecné nadšení [z federalizace země – pozn. J. Ž.] nakazilo i Shromáždění. Jednoho horkého červnového večera na okamžik našlo inspiraci roku devětaosmdesátého, rozmach roku devadesátého. Jeden poslanec z Franche-Comté prohlásil, že ve chvíli, kdy federovaní přicházejí, by se jim mělo ušetřit ponížení pohledu na provincie ukované v řetězech u nohou Ludvíka XIV. na Vítězném náměstí, že by se ty sochy měly odstranit. Jeden jižanský poslanec využil velkodušného pohnutí, jež tento návrh v Shromáždění vzbudil; a navrhl navždy smazat honosné tituly, zraňující rovnost, názvy jako markýz, hrabě, erby a livreje. Proti návrhu, podporovanému Montmorencym, Lafayettem, se postavil takřka jen jeden odpůrce: Maury (syn ševce, jak známo). Než zasedání skončilo, zrušilo Shromáždění dědičnou šlechtu (19. června 1790). Většina těch, kdo to večer odhlasovali, ráno litovala. Zrušení jmen podle panství, návrat zapomenutých příjmení kdekoho mátky; Lafayette se smutně stal panem Motierem a Mirabeau se vztekal, že je z něho pouhý Riquetti. Tato změna nebyla jenom dílem náhody, vrtochu, byl to přirozený a nutný důsledek samotného principu Revoluce. (...) Co dokázali vaši předkové, je věc vašich předků, ne vaše. Vy jedněte za sebe! V takové soustavě se nepřenášejí předchozí zásluhy ani urozenost.“³

Myšlenka rovnosti se šířila Evropou společně s revolučními vojsky. Co na tom, že dekretem císaře Napoleona z roku 1808 bylo šlechtictví ve Francii obnoveno a mezi rytíře, barony, hrabata či vévody císařství se propracovaly stovky někdejších příslušníků třetího stavu, první krok byl učiněn a po něm záhy následovaly další. Roku 1821 tak norský sněm (storting) přijal zákon odstraňující šlechtictví a to přesto, že s ním král Karel XIV. Jan (dříve francouzský maršál Jean Baptiste Bernadotte) rozhodně nesouhlasil.⁴

V německých státech závisel pokles vlivu šlechty na několika faktorech. Hlavním pochopitelně byl zájem panovníka, který usiloval o zachování či lépe posílení vlastních pravomocí, druhým pak pozice měšťanstva – čím byl jeho vliv vyšší, tím menší byla role rodové šlechty. Například v Bavorsku byl roku 1808 navržen jako dodatek k ústavě z 1. května téhož roku edikt zavádějící osobní šlechtictví pro vyšší civilní a vojenské hodnostáře. Ministr Maximilian hrabě von Montgelas ale jeho přijetí 7. července 1808 v ministerské radě zabránil, protože ústava všechna šlechtická privilegia až na predikát zrušila. V souvislosti s refor-

3 Cit. dle: Jules MICHELET, *Francouzská revoluce*, Praha 1989, s. 94–95.

4 Zákon byl přijat již roku 1815, ale panovník jej odmítl schválit. Stejná situace nastala i roku 1818. Protože ale král měl v Norsku jen právo suspensivního veta, vstoupil zákon v platnost poté, co byl roku 1821 téměř jednomyslně přijat. Miroslav HROCH – Helena KADEČKOVÁ – Elisabeth BAKKE, *Dějiny Norska*, Praha 2005, s. 136.

mami realizovanými zejména během napoleonských válek pak zároveň došlo (zejména v Bavorsku a Württembersku) k výraznému poklesu dědičných nobilitací na úkor osobních šlechtictví.⁵

Ve střední Evropě se ale zdánlivě nic neměnilo. To se týkalo především Rakouska, kde šlechtický titul zůstával stále velmi prestižní, a kde výsadní postavení nobilitovaných elit ve společnosti nikdo nezpochybňoval. O to větší ale muselo být překvapení, když se po svolání sněmu roku 1848 stalo jedním z důležitých bodů nejen zrušení šlechtických privilegií, ale také titulů! Přestože zákon nakonec nebyl přijat, svědčil o názorech a prioritách velké části měšťanských vrstev, pro které se erb a šlechtický titul stal jen zbytečným dědictvím feudální epochy.

Jak je ale možné, že právě ve druhé polovině 19. století prodělala rakouská nobilita největší nárůst v dějinách? Jak to, že se mezi šlechtici začali objevovat lidé, jejichž společenský statut by to v předbřeznové éře jen těžko umožňoval? Šlo o náhodu, důsledek korupce na nejvyšších místech či o promyšlený plán rakouských vlád nebo panovníka?

Cílem této studie je proto zachycení příčin hluboké proměny rakouského šlechtického stavu a kroků, které k tomu vedly. Zaměříme se přitom na pozadí celé situace, jež je nutné hledat nikoli jen ve společensko-politických změnách druhé poloviny 19. století, ale již v osvícenských reformách Marie Terezie. Předmětem našeho zájmu ale bude též vytvoření pečlivě hierarchizovaného systému státních vyznamenání, které v důsledku představovalo jeden z nejdůležitějších faktorů tzv. inflace titulů v éře Františka Josefa.

* * *

Pro vývoj šlechtické obce habsburské monarchie (především pozdějšího Předlitavska) v moderní době měly zásadní význam reformy Marie Terezie. Nedlouho po vytvoření společného správního úřadu pro české a rakouské země, *directorium in publicis et cameralibus* (1749), roku 1752 totiž došlo k ukončení vydávání listin s českou majestátní pečeti, jež *directorium* v českých záležitostech stále užívalo, a následně reskriptem z 29. listopadu 1752 Marie Terezie nařídila nadále všechny dokumenty pro teritoria podléhající *directoriu* (tedy české a rakouské dědičné země) vydávat v jednotné podobě jednotně a opatřovat je novou majestátní pečeti. V tuto chvíli se *de facto* zrodila jednotná šlechta dědičných zemí (*erbländischer*

5 K této otázce viz Berndt WUNDER, *Der württembergische Personaladel (1806–1913)*, *Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte* 40, 1981, s. 494–518.

Adel).⁶ Uher se ovšem tyto změny nedotkly. Zdejší šlechtické tituly byly kontinuálně udílány až do roku 1918.

Přibližně ve stejné době, v padesátých a šedesátých letech 18. století, došlo ke sjednocení a zjednodušení titulatury. Nejprve byla z obsahu nobilitačních listin odstraněna adjektiva starý resp. starožitný (*alter*) stav,⁷ jehož udělení dávalo i nově povýšeným osobám privilegia starobylých rodin se třemi generacemi šlechtických předků, a následně se počet udílených šlechtických titulů omezil na pět: Knížata (*Fürst*), hrabata (*Graf*) a svobodní pánové (*Freiherr*) tvořili podle předbělohorské tradice potvrzené i Obnoveným zřízením zemským panský stav (a později byli pokládáni za vyšší šlechtu⁸), zatímco mezi nižší šlechtu patřili rytíři (*Ritter*) a šlechtici bez titulu (*einfacher Adelstand*). Skutečná šlechtická práva, především nárok na místo mezi zemskými stavy, ale náležela jen osobám od rytířů výše, prosté šlechtictví nositeli podobná privilegia neposkytovalo. Podmínkou příslušnosti k zemským stavům byl kromě rytířského titulu (v rakouských zemích též tzv. starého šlechtického stavu – *rittermäßiger Adelstand*) také získání obyvatelského práva (inkolátu), za který se platila poměrně vysoká taxa. Příslušnost k rytířskému stavu byla totiž vysoce prestižní a předpokládala stavovsky přiměřený životní styl, ale na prosté šlechtice podobné nároky kladeny nebyly. To byl také důvod, proč tereziánské nařízení z roku 1757 zavádějící systematizované šlechtictví pro důstojníky (velmi často nezáměrně) počítalo jen s udělením prostého šlechtictví. Požádat o rytířský titul sice tito jedinci mohli, ale byl jim udělen až po zaplacení nobilitační taxy.⁹

6 K problematice titulů před tereziánskými reformami podrobně Jiří BRŇOVJÁK, *Nobilitační řízení české dvorské kanceláře v 1. polovině 18. století a jeho písemnosti s přiblížením k dalšímu vývoji do zániku habsburské monarchie*, in: Zdeněk Hojda – Hana Pátková (eds.), *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*, Praha 2008, s. 203–223; TÝŽ, *Nobilitační spisy České dvorské kanceláře z období vlády císaře Karla VI. (1712–1740)*, Sborník archivních prací 56, 2006, č. 1, s. 69–111; TÝŽ, *Conforme es arti et statui. K barokní heraldické tvorbě v první polovině 18. století na příkladech udělování šlechtických titulů a erbů*, *Czieszyńskie Studia Muzealne – Těšínský muzejní sborník* 4, 2010, s. 145–180 (zejména s. 147–148).

7 Na počátku 18. století se panský stav dělil do čtyř stupňů (knížecí stav, hraběcí stav, starý panský stav a panský stav), zatímco rytířský do dvou (starý rytířský stav a rytířský stav). Mimo tuto hierarchii stáli prostí šlechtici, kterým nebylo dovoleno zasedat na sněmu, zastávat zemské úřady a nabývat deskové velkostatky, ovšem na druhé straně mohli vykonávat „nešlechtická“ povolání (zejména se zabývat obchodem apod.).

8 Tato skutečnost byla potvrzena roku 1873 a následně výnosem c. k. ministerstva vnitra z 5. 3. 1877. Reinhard BINDER-KRIEGLSTEIN, *Österreichisches Adelsrecht. Von der Ausgestaltung des Adelsrechts der cisleithanischen Reichshälfte bis zum Adelsaufhebungsgesetz der Republik unter besonderer Berücksichtigung des adeligen Namensrechts*, Frankfurt am Main 2000, s. 28.

9 Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006, s. 119–123.

Pravidlo, které by nařizovalo, aby nešlechtici nejprve nabyli prostého šlechtictví a teprve vyššího titulu, nebylo nikdy kodifikováno. Panovník totiž mohl udělit libovolný titul jen na základě vlastního rozhodnutí.¹⁰ Navíc v polovině 18. století, za vlády Marie Terezie, došlo k zavedení tzv. systematizovaného řádového šlechtictví (*systematisierter Adelstand*),¹¹ na jehož základě bylo možné dosáhnout baronátu (stavu svobodných pánů), který pro většinu osob nešlechtického původu představoval až do konce monarchie nejzazší hranici vzestupu. Výše postavený hraběcí titul byl již velmi exkluzivní a získávaly jej pouze vysoce postavené osoby.¹² Většinou byl udělen příslušníkům starošlechtických rodů, jedincům měšťanského původu jen vzácně. Za vlády Františka Josefa I. šlo tři osoby. Prvním byl Anton Prokesch (1795–1876), c. k. důstojník a později diplomat, který roku 1830 získal rytířský titul s predikátem „z Osten“, v roce 1845 se stal baronem a roku 1871, při odchodu z funkce velvyslance v Istanbulu, mu císař udělil hraběcí titul. Druhým mužem byl císařův dlouholetý pobočník Friedrich Beck (1830–1920), od roku 1913 Beck-Rzikowsky, jenž se stal v roce 1861 rytířem, roku 1878 baronem a v roce 1906 hrabětem. Jako poslední byl takto vyznamenán diplomat Alexander Hübner (1811–1892), údajně nemanželský syn kancléře Metternicha, který se v roce 1854 stal baronem a roku 1888 hrabětem. Karel I., přestože byl v udělení hraběcích titulů štedřejší, udělil tento stav pouze jedinému nešlechtici, generálplukovníkovi Viktoru Danklovi (1854–1941), od roku 1917 svobodnému pánovi Danklovi z Krašniku, a to pouhý den před rezignací na výkon panovnických privilegií (10. listopadu 1918).

Knížecí stav se v Rakousku udílel jen opravdu výjimečně – v letech 1848–1918 šlo jen o patnáct případů. Většinu přitom představovali morganatičtí potomci panujících (nebo dříve panujících) rodů (Hanau, Teck, Montenuovo, Hohenberg, Weikersheim), bývalí příslušníci těchto dynastií (Noer) nebo se jednalo rakouské konfirmace zahraničních titulů (Poniatowski, Beaufort-Spontin, Radziwiłł).

10 Řadě nešlechticů tak byl udělen rovnou baronát: např. roku 1777 finančníkovi Carlu Abrahamu Wetzlarovi (1715/1716–1799) či roku 1789 textilnímu podnikateli Wilhelmu Mundymu (1751–1805).

11 Díky zřízení Řádu Marie Terezie a následně Řádu sv. Štěpána. Srov. Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále jen AVA), Adelsarchiv, Adelsgeneralia 33, 21290/1819. Jaromir HIRTENFELD, *Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder*, Wien 1857, s. 12; Attila PANDULA, *Der königlich-ungarische St. Stephans-Orden*, in: Johann Stolzer – Christian Steeb (Hrsg.), *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Graz 1996, s. 114–134.

12 Srovnej: AVA, Adelsarchiv, Adelsakt Prokesch von Osten, Adelsakt 1830–1872, AVA, Adelsarchiv, Friedrich Beck, Adelsakt 1861–1913, AVA, Adelsarchiv, Josef Alexander Hübner, Adelsakt 1854–1888. Daklova hraběcí nobilitace v AVA není.

V jednom případě šlo o kurtoazní udělení titulu manželovi bývalé rakousko-uherské korunní princezny (Lónyay), ve třech o přenesení knížecího stavu na příbuzné (Dietrichstein-Nicolsburg, Battyány-Strattmann, Pálffy-Daun-Teano).¹³ Po roce 1848 došlo jen ke dvěma „skutečným“ povýšením do knížecího stavu (k oběma kupodivu roku 1911) a to rodu Thun-Hohenstein v Předlitavsku a Festetics v Zalitavsku.¹⁴

Naprostá většina novošlechtických rodů, tedy těch, jež byly nobilitovány po roce 1700, získala jen prosté šlechtictví nebo rytířský titul, nárůst příslušníků panského stavu byl výrazně nižší. Rok 1848 v tomto ohledu nepředstavuje výraznější předěl, pouze (z důvodu existence systematizovaného řádového šlechtictví) výrazně stoupl počet nově povýšených rytířů. Poměr mezi udělenými tituly nižší (proští šlechtici, rytíři) a vyšší (svobodní pánové, hrabata, knížata) šlechty ale zůstal konstantní a činil přibližně 85 : 15.¹⁵ To ilustruje i následující graf zachycující počet nobilitací realizovaných v prvním půlstoletí vlády Františka Josefa I.¹⁶

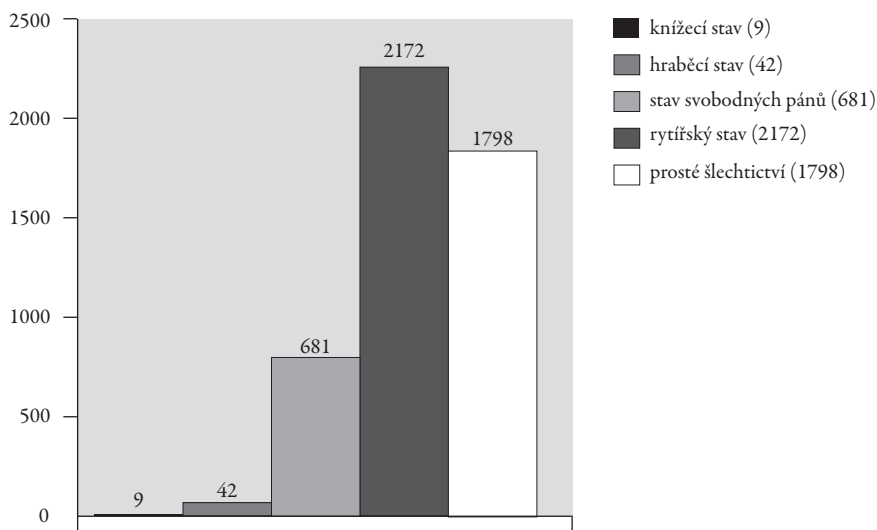
13 Povýšení rodu Pálffy-Daun do knížecího stavu je ovšem mimořádně sporné. František Josef I. Ferdinandu Leopoldu Pálffymu (1807–1900) udělil erb, ve kterém ale knížecí plášť nevycházel z knížecí koruny, ale ze dvou přileb stojících na koruně hraběcí (podobně jako u hrabat Zierotinů či Waldstein-Wartenbergů). V listině je navíc uvedeno, že knížecí titul byl udělen celému rodu nikoli jen jeho hlavě, co by v případě skutečné nobilitace bylo mimořádné privilegium. Celá podoba jména navíc zněla „Graf Pálffy-Daun ab Erdöd, Fürst von Teano“. Uvedení knížecí hodnosti na druhém místě až za hraběcím titulem naznačuje, že šlo o pouhé čestné důstojenství, uznání nároku na zahraniční titul, které nemělo se skutečným povýšením nic společného. O tom svědčí i taxa za predikát „Teano“ ve výši 630 zl. V případě knížecí nobilitace by totiž Pálffy musel uhradit 1260 zl., taxa 630 zl. byla vyhrazena hrabatům. Srov. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 162.

14 Viz J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, 95–97; Georg FRÖLICHSTHAL, *Enttäuschte Hoffnungen*, „ADLER“ – Zeitschrift für Genealogie und Heraldik 27, 2013, č. 4, Wien 2013, s. 153–154.

15 Srov. Hanns JÄGER-SUNSTENAU, *Statistik der Nobilitierungen in Österreich 1701–1918*, in: Österreichisches Familienarchiv, Bd. 1, Neustadt an der Aisch 1963, s. 3–16.

16 Johann Baptist WITTING, *Statistik der Standeserhöhungen während der Regierung Seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I.*, in: Festschrift zum fünfzigjährigen Regierung-Jubiläum (1848–1898) Seiner kaiserlichen und königlichen apostolischen Majestät Franz Josef I. (Hrsg. von Historischen Vereinen Wiens im Selbstverlage des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich), Wien 1898, s. 59–91.

Nobilitace v letech 1848–1898

K udělení titulu docházelo buď zdarma (*taxfrei*) nebo za poplatek, jehož výši stanovil *Stempel- und Taxgesetz* z roku 1840.¹⁷ Taxy musely být uhrazeny do jednoho roku, v opačném případě ztrácelo nejvyšší rozhodnutí (a tím i udělení šlechtictví) platnost. Panovníkovi (resp. státu) z toho plynul jistý příjem, hlavním důvodem byla ale obava, aby mezi šlechtu nepronikly osoby, které si nemohly dovést stavovsky přiměřený život. Zaplacení nízké taxy tak představovalo první „zkoušku“ schopnosti povýšeného proniknout mezi vyšší společnost.

Protože se ale výše tax do konce monarchie neměnila, poplatek za titul s postupující inflací stále klesal. Nepřekvapí proto, že od druhé dekády vlády Františka Josefa I. byla povinnost uhradit povyšovací taxu stále častěji odpouštěna. Na přelomu století pak bylo udělení titulu bez úhrady poplatku spíše pravidlem. Snad proto nebyla jejich výše stanovená roku 1840 do konce monarchie zvyšována. Poplatky za nobilitaci navíc nemusely platit osoby, které své tituly získaly na základě systematizovaného řádového šlechtictví (něm. *systematisierter Adel*) a systematizovaného šlechtictví důstojníků (něm. *systemmäßiger Adel*).¹⁸ Jedinou jejich povinností bylo

17 *Stempel- und Taxgesetz* vom 27. Jänner 1840, Erster Abschnitt (Von den Taxen für landesfürstliche Gradenverleihungen), § 134–154, výši tax určoval § 137; Matouš TALÍŘ, *K dějinám rakouského taxovnictví*, díl II., Praha 1912, s. 16.

18 § 144 a 145 *Stempel- und Taxgesetz* vom 27. Jänner 1840. K odlišení obou pojmů viz níže. Také J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 119–143.

uhradit náklady za zhotovení majestátu, případně taxu za predikát, které se neodpouštěly nikdy, protože výtěžek za zhotovování listiny byl rozdělován mezi úředníky šlechtického odboru c. k. ministerstva vnitra (dříve Spojené dvorské kanceláře resp. Státního ministerstva).

Výjimečně panovník zaplatil tento poplatek z vlastních zdrojů, což bylo považováno za mimořádný projev přízně. Např. c. k. generální konzul a židovský velkoobchodník v Aleppu Raphael Piccioto (též Picciotto) byl za své služby monarchii 18. listopadu 1806 povýšen do rytířského stavu. Kromě zlaté tabatěrky s císařským monogramem v hodnotě 6000 zlatých mu císař František I. uhradil i zhotovení listiny, přičemž, jak sám připsal na okraj jeho nobilitačního spisu, šlo o panovnickou odměnu za dar šesti arabských hřebců.¹⁹ O půlstoletí později daroval císař František Josef I. nobilitační listinu Josefu Ettenreichovi (1800–1875), který mu při atentátu na vídeňských hradbách 18. února 1853 zachránil život. Rytířský titul mu udělil 23. dubna 1853 a stejné datum nese i majestát.²⁰

* * *

Šlechtický titul bylo v Rakousku možné získat několika způsoby. Nejznámějším, ale v prvních desetiletích vlády Františka Josefa I. nikoli nejčastějším způsobem byla nobilitace prostřednictvím panovníkova nejvyššího rozhodnutí. To mohlo mít v zásadě dvě podoby. První představovalo udělení titulu prostřednictvím osobního panovníkova osobního listu či kabinetního listu. Ten byl sepsán jím samým nebo jeho kanceláří (*Allerhöchtes Handschreiben* resp. *Kabinettschreiben*) a císař v něm rozhodnutí o nobilitaci oznámil ministrově vnitra. Rakousko nemělo zvláštní šlechtický (heroldský) úřad jako např. Prusko (*Heroldsamt*) a tuto agendu vyřizovalo ministerstvo vnitra (dříve Spojená dvorská kancelář), resp. jeho šlechtický odbor (*Adelsdepartement*). Kabinetní list byl ale spíše výjimečný a většinou k němu docházelo tehdy, pokud chtěl panovník udělit titul někomu ze svého bezprostředního okolí či osobě, jež mu byla blízká. Mnohem častější byla nobilitace nejvyšším rozhodnutím (*Allerhöchste Entschließung*), tedy císařovým schválením nobilitačních návrhů ministerského předsedy či rezortních ministrů, někdy

19 Picciotovo povýšení má ale i další specifika: byl jediným židem, jenž před rokem 1848 nobilitací získal rovnou rytířský titul bez předcházejícího udělení prostého šlechtictví a jeho diplom byl napsán latinsky. Všechny ostatní jsou totiž v němčině. Srov. přípisy Františka I. na memorandech Spojené dvorské kanceláře z 11. 8. 1806 a 9. 10. 1806. AVA, Adelsarchiv (Hofkanzlei), Raphael Piccioto, Ritterstand 1806.

20 AVA, Adelsarchiv, Joseph Ettenreich, Ritterstand 1853.

také místodržících. Ti ale byli podřízeni ministru vnitra, který musel jejich návrh doporučit. Vzácněji mohl být návrh na nobilitaci podán některým z nejvyšších dvorských úředníků. Návrh pak musel být odsouhlasen na zasedání ministerské rady.

Od vlády Marie Terezie se ale stával častějším zisk titulu na základě výše zmíněného systematizovaného šlechtictví (*systematisierter* či *systemmäßiger Adel*).²¹ K takové situaci docházelo, pokud jakýkoli občan monarchie splnil stanovené podmínky, kterými bylo buď nabytí některého řádu, nebo odsloužená léta vojenské služby. Nobilitace byla v tomto případě pouhým důsledkem administrativního procesu, jenž se nastroval podáním žádosti příslušným úřadům, a panovník ji žádným způsobem neovlivňoval.

Zvláštní případ nabytí šlechtictví představovalo propojení církevní prebendy s držbou knížecího titulu. Šlo o výjimečnou poctu, která náležela jen některým katolickým biskupům a arcibiskupům, abatyši Savojského ústavu šlechtičen a od roku 1881 českému velkopřevorovi řádu maltéžských rytířů.²²

Starší formu systematizovaného šlechtictví představuje *systemmäßiger Adelstand*, nárok důstojníků na nejnižší šlechtický titul, který byl zaveden nařízením Marie Terezie z 12. ledna 1757. Podle něj měli všichni důstojníci bojových jednotek po třiceti letech služby a účasti na válečném tažení možnost získat prostě šlechtictví bez nutnosti zaplatit povyšovací taxu.²³ Předpis byl několikrát novelizován a liberalizován. Roku 1896 František Josef I. dokonce zrušil podmínku účasti na vojenském tažení a k zisku titulu nadále postačovala jen čtyřicetiletá bezúhonná služba.²⁴

Jen o málo mladší je řádové šlechtictví (něm. *systematisierter Adelstand*), které bylo původně spjato jen s Vojenským řádem Marie Terezie založeným v červnu 1757.²⁵ Jeho zisk nositelům automaticky bez ohledu na jejich původ a majetek

21 Jako první systematizované šlechtictví tímto způsobem dělí teprve R. BINDER-KRIEGL-STEIN, *Österreichisches Adelsrecht*, s. 51n. Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, *Österreichisches Adelsrecht 1804–1918*, Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 17/18, 1964/1965, s. 127–128 hovoří ve své práci jen o systematisierter Adelstand (nároku důstojníků na šlechtický titul) a vlivu řádů na udělení titulů si nevšímá. To zmiňuje až Peter FRANK-DÖFERING, *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918*, Wien-Freiburg-Basel 1989, s. 605–610 a 642–644, který ovšem ještě nepoužívá označení systemmäßiger Adelstand.

22 V těchto případech ani nedocházelo k nobilitaci. Nový držitel beneficia s nabytím úřadu automaticky získal i knížecí titul. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 108.

23 R. BINDER-KRIEGLSTEIN, *Österreichisches Adelsrecht*, s. 53n.; Andreas CORNARO, *Nobilitierungen ohne Diplom und Ausfertigungsgebühr*, Scrinium – Zeitschrift des Verbandes österreichischer Archivare 43, 1990, s. 128.

24 AVA, Adelsarchiv, Adelsgeneralialia, 382a/1896.

25 V pramenech se obvykle jako den založení řádu uvádí 18. 6. 1757, i když někteří autoři tvrdí, že by bylo správnější uvažovat až o 22. 6. 1757, kdy se císařovna poprvé o řádu zmínila v listu maršálu

přinášel rytířský titul a na požádání pak (prostřednictvím listiny) stav svobodných pánů. Když byl o něco později (1764) zřízen uherský Řád svatého Štěpána, primárně určený k oceňování zásluh vysokých byrokratů o Uherské království, byl i do jeho statut zakomponován princip dvojího odměňování: prostřednictvím udělení řádu a nárokem na titul.²⁶ Neurozeným osobám měl být udílen jen vzácně a pro nešlechtice tak byla původně určen jen jeho nejnižší třída (malý kříž). Nárok na komandérský kříž a velkokříž měli pouze jedinci, kteří prokázali původ od čtyř šlechtických předků.²⁷

Stejný systém byl pak na počátku 19. století zaveden i u dvou záslužných řádů určených pro oceňování všech druhů zásluh o monarchii: Leopoldova řádu (založen 1808) a Řádu železné koruny (založen 1815). Oba se dělily do třech tříd, ze kterých nejnižší umožňovala požádat o udělení rytířského titulu, prostřední o stav svobodných pánů a nejvyšší byla spojena s hodností tajného rady.²⁸

S výjimkou Řádu Marie Terezie, který byl udílen výlučně důstojníkům za statečnost v boji a počet jeho nositelů nebyl omezen, měly ostatní řády ve statutech zakotven numerus clausus omezující počet držitelů řádu na 20 prvních, 30 druhých a 50 třetích tříd. V předběžnové době byl ovšem dodržován jen v případě Řádu svatého Štěpána, u zbylých dvou méně. Železná koruna se navíc do roku 1848 udílela takřka výlučně za zásluhy o Lombardsko-Benátské království, a obyvatelé všech ostatních provincií monarchie proto byli většinou odměňováni prostřednictvím Řádu Leopoldova. Není překvapivé, že v jeho případě byl numerus clausus překročen nejvíce.²⁹ Zpočátku ovšem dominovali mezi příjemci tohoto řádu šlechtici, podíl neurozených se začal zvyšovat až od konce třicátých let – ovšem jen v případě

Daunovi a jmenovala jej spolu vévodou Karlem Lotrinským prvním nositelem velkokříže. První řádová promoce se ale konala až 7. 3. 1758. Georg LUDWIGSTORFF, *Der Militär-Maria Theresien-Orden*, in: J. Stolzer – Ch. Steeb (Hrsg.), *Österreichs Orden*, s. 90–91; Václav MĚŘÍČKA, *Řád Marie-Terezie (Der Maria Theresien-Orden)*, Praha 1990, s. 29.

26 Igor GRAUS, *Pramene faleristiky a možnosti ich využitia v genealogickom, heraldickom a archontologickom bádání*, *Genealogicko-heraldický hlas* 23, 2013, č. 1–2, s. 52.

27 Proto byl také nárok na baronát spojen jen s malým křížem, jenž byl udílen nejčastěji a nejnižše postaveným osobám. Vyšší třídy byly primárně určeny pro aristokracii a vysoký klérus, a proto byla s jejich získkem spojena jiná privilegia: velkokřížníkům náležel titul skutečného tajného rady a komandéři se stávali titulárními tajnými rady. (V 19. století, kdy toto dělení zaniklo, získávali nositelé obou stupňů hodnost tajných radů, nejvyšší důstojenství rakousko-uherské monarchie.) Pokud ale mezi nositele těchto stupňů „pronikl“ nižší šlechtic, měl samozřejmě nárok na baronát.

28 J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 123–143.

29 Průměrně se před rokem 1848 u Leopoldova řádu jednalo o 2,5 násobek počtu stanoveného numerem clausem. Řád železné koruny dodržoval cenzus až do roku 1838, kdy bylo v souvislosti s lombardsko-benátskou korunovací Ferdinanda I. uděleno 53 dekorací všech tříd. K této otázce:

nositelů rytířského a komandérského kříže. Velkokříž zůstal vyhrazen aristokracii a vysokému duchovenstvu.

* * *

Zásadní zlom v udílení řádů v Rakousku představují revoluční roky 1848 a 1849. Teprve od této doby, díky prosazení rovnosti před zákonem, jimi mohli být dekorováni všichni obyvatelé monarchie bez ohledu na sociální status, původ a víru. V předbřeznové éře bylo udílení řádů a vyznamenání vázáno na křesťanskou (když už ne přímo katolickou) víru. Izraelité tímto způsobem oceňování být nemohli a zákaz byl dodržován i u nejvýše postavených osob.³⁰

V roce 1849 navíc nový císař založil Řád Františka Josefa. Jako důvod uvedl, že byl „veden přáním prostřednictvím veřejného uznání oceňovat vynikající zásluhy bez rozdílu stavu s cílem povzbudit a posílit touhu všech skupin obyvatelstva pro obecně prospěšnou a blahodárnou činnost v zájmu naší velké vlasti“.³¹ Tento řád byl jako vůbec první v monarchii koncipován jako záslužný, nikoli rytířský. Na rozdíl od předchozích jeho statuta neznala numerus clausus, neexistoval řádový kroj a jedinou odměnou pro držitele řádu byl jeho zisk – nikoli nárok na nobilitaci či hodnost tajného rady jako u dříve založených dekorací monarchie.

Po roce 1848 se ale výrazně liberalizovalo také udílení Leopoldova řádu a Řádu železné koruny, který byl nyní udílen obyvatelům všech provincií říše. U obou (v menší míře u Svatého Štěpána) přestal být definitivně dodržován (byť

Vladimír POUZAR, *Rakouské záslužné řády v době předbřeznové*, in: Heraldická ročenka 2007, s. 118–134 (zejména s. 123, 128–130).

30 Státní úřady proto doporučovaly jejich ocenění jiným způsobem. Když např. roku 1809 požádal známý bankéř Nathan Adam svobodný pán Arnstein (1749–1838) o přenesení titulu na svého (již pokřtěného) zetě Heinricha Pereiru (1774–1835), prezident dvorské komory Josef hrabě O'Donnell 12. 3. 1810 jeho prosbu doporučil a zároveň vyzdvihl, že by měl být oceněn i dalším způsobem. Neopomněl ovšem zdůraznit, že mu jako židovi nemůže být udělen řád a doporučil „udělení drahocené zlaté schránky s monogramem Jeho veličenstva“. Vyřízení tohoto návrhu není ve spise zachyceno, na Pereiru byl ale tchánův baronát nakonec přenesen (nejvyšším rozhodnutím z 6. 5. 1810 a listinou z 24. 5. 1812). Cit. dle: Prezidiální návrh z 12. 3. 1810, AVA, Adelsarchiv, Heinrich Pereira, Freiherrnstandübertragung (Pereira-Arnstein), 1812. Podobně již zmíněný generální konzul v Aleppu Raphael Piccioto získal kromě rytířského titulu (18. 11. 1806) také tabatěrku s císařským monogramem (viz výše).

31 Einleitung zum kaiserlichen Patent vom 25. 12. 1850, cit. dle: Karl GATTINGER, *Der kaiserlich österreichischer Franz Joseph-Orden*, in: J. STOLZER – Ch. STEEB (Hrsg.), *Österreichs Orden*, s. 170. Roku 1850 byl řád rozšířen ještě o zlatý a stříbrný Záslužný kříž ve čtyřech stupních, který ale nebyl řádem, ale vyznamenáním.

nikoli oficiálně zrušen) numerus clausus, díky čemuž postupně získaly stovky obyvatel monarchie šlechtický titul. Po polovině 19. století navíc tyto řády ztratily charakter rytířských bratrstev, když odpadlo ceremoniální přijímání a nošení řádových krojů. Symbolická role nobilitačního kapitálu a jeho prezentace, která hrála důležitou roli v předbřeznovém období, tedy odpadla a řády byly zakomponovány do pečlivě vystavené stupnice záslužných dekorací reformované monarchie, patričně hierarchizovány a nárok na ně spojen s konkrétními zásluhami a společenským postavením.

Nepřekvapí proto, že se počet příjemců rychle zvyšoval: např. v roce 1856 tak bylo napočítáno již 1501 nositelů Leopoldova řádu a 1952 rytířů Řádu železné koruny.³² Nárůst se sice týkal v podstatě jen nejnižších tříd, to ale nic nemění na skutečnosti, že šlo o výrazné porušení řádových zákonů a že díky tomu začal počet šlechticů v podunajské monarchii narůstat závratným tempem.

* * *

Hlavní slabinou rakouské nobilitační politiky (a v důsledku příčinou krize vážnosti šlechtického titulu) se kupodivu ukázala být právě dokonalá byrokratická propracovanost systému odměňování zásluh, vyprecizovaná po roce 1849 skutečně do detailů, a s tím spojené široké spektrum příjemců řádů. Mezi lety 1848–1884, kdy došlo ke zrušení nobilitačních paragrafů, byla hierarchie rakouských řádů a vyznamenání následující:³³

Řádový stupeň (ŘS)	Řád
1	<i>Velkokříž Řádu svatého Štěpána</i>
2	<i>Velkokříž Leopoldova řádu</i>
3	<i>Řád železné koruny I. třídy</i>
4	<i>Velkokříž Řádu Františka Josefa</i>

32 Michael HAHN, *Handbuch für den Adel und für Ordensritter*, Pest 1856, s. 80.

33 Mario LAICH, *Altösterreichische Ehrungen – Auszeichnungen des Bundes. Vergleiche und Betrachtungen. Ein Beitrag zur Rechts- und Kulturgeschichte*, Innsbruck-Wien 1993, s. 27–115. Komandérský a malý kříž Řádu svatého Štěpána se v západní části monarchie (Předlitavsku) v této době téměř neudílely a byly jimi odměňovány převážně jen zásluhy o uherskou část monarchie. Velkokříž tohoto řádu byl v Rakousku propůjčován vzácně, většinou vysoce postaveným úředníkům (ministrům, diplomatům apod.).

5	<i>Komandérský kříž Leopoldova řádu</i>
6	<i>Řád železné koruny II. třídy Komturský kříž Řádu Františka Josefa s hvězdou (od roku 1869)</i>
7	<i>Rytířský kříž Leopoldova řádu</i>
8	<i>Komturský kříž Řádu Františka Josefa</i>
9	<i>Řád železné koruny III. třídy</i>
10	<i>Rytířský kříž Řádu Františka Josefa</i>
11	<i>Zlatý záslužný kříž s korunou</i>
12	<i>Zlatý záslužný kříž</i>
13	<i>Stříbrný záslužný kříž s korunou</i>
14	<i>Stříbrný záslužný kříž</i>

Zároveň bylo stanoveno, kdo může který řádový stupeň (ŘS) získat. Nejvyšší (ŘS 1 až 3) tak byly určeny jen pro nejvyšší státní úředníky (I. až III. hodnostní třídy) a generalitu. ŘS 12 až 14 byly naopak určeny jen pro málo významné jedince: úředníky nejnižších hodnostních tříd a osoby s menšími zásluhami o veřejné blaho (ŘS 12) či pro sloužící, pomocné úřední síly, dělníky apod. (ŘS 13 a 14).³⁴

Hodnostní řazení řádů a vyznamenání totiž vycházelo jednak z jejich stáří a prestiže, jednak z jejich vnitřní hierarchie. K privilegiím, které statuta některých z nich obsahovala, se při udělení nepřihlíželo. Výše postaven tak byl např. velkokříž Řádu Františka Josefa (ŘS 4), který ale svému držiteli nepřinášel žádné další výhody, zatímco o stupeň nižší komandérský kříž Leopoldova řádu (ŘS 5) umožňoval požádat o baronát.

Nemalý vliv na nárůst počtu šlechticů v monarchii měl i fakt, že až do první světové války mohl být Řád Františka Josefa udílen jen za civilní zásluhy. Důstojní-

34 Původně nebylo příliš časté, aby později nobilitovaná osoba získala dříve Záslužný kříž. ŘS 12 získal např. generální sekretář (od 1864 ředitel) Rothschildy kontrolované Severní dráhy císaře Ferdinanda Heinrich Sichrovsky (1794–1866). Byl mu udělen roku 1850, ale nešlo o jeho poslední ocenění. Následoval ŘS 10 (1859) a konečně ŘS 9 (1866), na jehož základě byl v témže roce povýšen do rytířského stavu. AVA, Adelsarchiv, Heinrich Sichrovsky, Ritterstand 1866. Stejně tak byl nositelem ŘS 11 továrník Josef Inwald (1837–1906), od roku 1901 šlechtic z Waldtreu. Tamtéž, Josef Inwald, Adelstand (Edler von Waldtreu) 1901; Österreichischen Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv (dále jen HHStA, KK), 1577/1901.

ci proto místo ŘS 10 či ŘS 8 získávali výše postavené ŘS 9 nebo 7 přinášející nárok na rytířský titul.³⁵

ŘS 7 byl ovšem již vysoce prestižní a býval nejčastěji udílen výše postaveným státním úředníkům, vyšším důstojníkům a jiným vynikajícím osobnostem. „Za vědecké a pedagogické zásluhy“ jej roku 1868 získal např. Jan Evangelista Purkyně (1787–1869) v následujícím roce povýšený do rytířského stavu, v roce 1874 pak c. k. důstojník, polárník a kartograf Julius Payer „za zásluhy prokázané při expedici k severnímu pólu“, jenž o rytířský titul požádal v roce 1876.³⁶ Totéž platilo pro ŘS 5, mezi jehož příjemci ale vzácně nacházíme i významné průmyslníky a finančníky. ŘS 5 tak kupříkladu získal roku 1878 viceprezident banky Creditanstalt doživotní člen předlitavské panské sněmovny Simon svobodný pán Winterstein (1819–1883).³⁷ Střední třída, ze které se rekrutovala většina nové šlechty a jíž tvořili zejména úředníci, intelektuálové, umělci, lékaři, právníci, důstojníci a podnikatelé, získávala většinou jen ŘS 6 a ŘS 8 až 11, přičemž logicky nejvíce nobilitací bylo spojeno s ŘS 9 (Řád železné koruny III. třídy).³⁸

Až do rakousko-uherského vyrovnání bylo opakované vyznamenávání jedné a téže osoby spíše výjimečné. Na základě podrobného rozboru nobilitací osob židovské víry z materiálů vídeňského šlechtického archivu můžeme např. konstatovat, že jen čtyři z dvaceti³⁹ nobilitovaných židů let 1850–1867 bylo oceněno

35 Např. základě ŘS 7, jež mu byl roku 1870 udělen „jako ocenění jeho horlivých a vynikajících služeb“, získal roku 1871 rytířský stav Moriz Funk (1831–1905), kapitán řadové lodi (Linien-schiffskapitän) a přednosta ústřední kanceláře námořní sekce říšského ministerstva války. Podobně byl udělen ŘS 9 roku 1879 Sigmundu Bernsteinovi (1812–1886), vrchnímu štabnímu lékaři I. třídy a vojenskému sanitnímu náčelníkovi při generálním velitelství v Praze. O rok později byl na jeho základě povýšen do rytířského stavu. Viz AVA, Adelsarchiv, Moriz Funk, Ritterstand 1871; tamtéž, Sigmund Bernstein, Ritterstand 1879.

36 Národní archiv, Ministerstvo vnitra Vídeň – šlechtický archiv, kart. 42 – Purkyně; AVA, Adelsarchiv, Julius Payer, Ritterstand 1876.

37 Constantin von WURZBACH, Biographisches Lexicon des Kaiserthum Österreich, Bd. 57, Wien 1889, S. 97 (zde chybné informace k jeho nobilitaci). AVA, Adelsarchiv, Simon Winterstein, Adelsakt 1867–1874.

38 Některé významné osobnosti stojící mimo vládnoucí elitu získaly ale i vyšší ocenění. Např. roku 1906 byl velkopřůmyslník Max rytíř Gomperz (1822–1913) vyznamenán ŘS 4. Leo HIRSCH (Hrsg.), *Der kaiserlich Franz Joseph-Orden und seine Mitglieder*, Wien 1912, s. 13; J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou a křížem*, Praha 2012, s. 277–270.

39 Židovských nobilitací ale v této době proběhlo 23. Z tohoto počtu byli Philipp (1798–1881) a Friedrich (1815–1881) Schey von Koromla nejprve povýšení do šlechtického (1859) a následně (1863) na základě ŘS 9 do rytířského stavu; Elio von Morpurgo (1805–1876) získal nejprve díky ŘS 9 rytířský stav (1853) a následně díky ŘS 6 baronát. AVA, Adelsarchiv, Schey von Koromla, Adelsakt 1858–1874; tamtéž, Elio Morpurgo, Adelsakt 1853–1867.

vícekrát: v jednom případě třikrát, ostatní dvakrát.⁴⁰ Z těchto dvaceti jedinců jich sedmáct dosáhlo nobilitace na základě ŘS 9, jeden díky ŘS 7 a jen pět prostřednictvím panovníkova nejvyššího rozhodnutí.

Po roce 1867 bylo opětovaně vyznamenávání častější: nejběžnější bylo udělení ŘS 10 a následně ŘS 9, po kterém následovala nobilitace, vzácněji se setkáme s udělením ŘS 8 následovaným ŘS 6 (a nobilitace), předchozím udělením ŘS 11 či s jinými oceněními (Zlatá medaile za umění a vědu, vojenská vyznamenání).

Pro početní nárůst rakouské šlechty bylo důležité pravidlo, podle kterého musela podruhé vyznamenána (byť za podobné zásluhy) osoba získat vyšším řádovým stupněm nebo stejným stupněm jiného řádu (jen u ŘS 6).⁴¹ A právě díky tomu začal rychle stoupat nejen počet nižší nových rytířů, ale také baronů.

Je sice pravda, že ne všichni vyznamenání využili práva nobilitace – z 5109 osob, kterým byl v letech 1848–1884 udělen ŘS 7 či ŘS 9, jich požádalo o povýšení do rytířského stavu 2051 (40 %) a ze 723 nositelů ŘS 5 a ŘS 6 získalo baronát na základě řádových statut 354 (49 %) – i tak ale narůstal počet rakouských šlechticů závažnou rychlostí.⁴²

Jak se záhy ukázalo, systematizované řádové šlechtictví začalo ohrožovat po staletí zažitý systém hierarchie rakouské šlechty. Šlo především o časté udělení ŘS 9 (Řádu železné koruny III. třídy) spojené s nárokem na rytířský titul, jež zatlačovalo do pozadí vážnost nejnižšího titulu rakouské stavovské hierarchie: prostého šlechtictví.

Prosté šlechtictví tvořilo od 17. století zajímavý mezistupeň mezi stavy a svobodnými obyvateli Českého království bez šlechtických výsad. Šlo v podstatě o „následníka“ erbovního měšťanství předbělohorské éry. Tyto osoby sice měly nárok na erb, titul a jisté šlechtické výsady, mohly ovšem i nadále vykonávat měšťanská povolání. Nedisponovaly navíc inkolátem, nesměly zasedat mezi zemskými stavy, nabývat zemských úřadů a po dlouhou dobu (až na výjimky) získávat velkostatky.⁴³

40 Třikrát byl vyznamenán Heinrich Sichrovsky: ŘS 12, ŘS 10 a ŘS 9. Dvakrát pak Philipp Schey von Koromla (ŘS 11 a ŘS 9), Elio Morpurgo (ŘS 9 a ŘS 6 – Železná koruna II. třídy) a Friedrich Boschan (ŘS 11 a ŘS 9). Viz výše a AVA, Friedrich Boschan, Ritterstand 1867.

41 Nebo mohlo dojít k vyznamenání této osoby prostřednictvím šlechtického či radovského titulu či panovníkům nejvyšším uznáním. Všechna tato ocenění stála mimo výše zmíněnou řádovou hierarchii.

42 J. B. WITTING, *Statistik der Standeserhöhungen*, s. 59–91; Vladimír POUZAR, *Rok 1848, přelom v udělení rakouských záslužných řádů*, in: Heraldická ročenka 2006, s. 149–162 (zejména s. 160).

43 J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 52–54.

Když byl v důsledku změn let 1848–1849 inkolát zrušen, padl také důvod lpět na rozlišování mezi prostou šlechtou a rytíři.⁴⁴ Přesto však dělení zůstalo zachováno. Představovalo totiž vítanou možnost, jak odstupňovat projevy panovnické milosti a odměňovat další zásluhy. Proto i když prosté šlechtictví v Rakousku stálo mimo jakoukoli systematizovanou hierarchii, bylo do tohoto systému de facto začleněno a v šedesátých až osmdesátých letech představovalo „mezistupeň“ ŘS 9 a ŘS 10. V řadě případů totiž bylo zřejmé, že osoba, pro kterou je navrhován Řád železné koruny III. třídy, bezprostředně po vyznamenání požádá o povýšení do rytířského stavu. A udělení prostého šlechtictví této možnosti předešlo.

Tímto způsobem byl odměněn např. velkopřemyslník Čeněk (Vinzenz) Daněk (1826–1893). Již roku 1866 byl za zásluhy prokázané během prusko-rakouské války oceněn rytířským křížem Řádu Františka Josefa (ŘS 10) a při příležitosti Světové výstavy ve Vídni roku 1873 doporučil český místodržitel jeho vyznamenání Řádem železné koruny III. třídy (ŘS 9). Návrh ale nebyl schválen a Daněk tak získal „jen“ nejvyšší uznání (*allerhöchste Anerkennung*). Když jej o pět let později český místodržitel opět navrhl za zásluhy o rozvoj průmyslu a dobročinné aktivity na udělení ŘS 9, c. k. ministr vnitra baron Lasser jeho přání korigoval a císaři doporučil Daňkovi udělit jen prosté šlechtictví. František Josef I. souhlasil a Daňkovi titul udělil nejvyšším rozhodnutím z 5. června 1878.⁴⁵

Podobně byl nobilitován pivovarník Ignaz Kuffner (1822–1882), v letech 1869–1882 starosta Ottakringu. Měl mimořádné zásluhy o rozvoj obce, které kromě jiného poskytoval velké finanční částky a na své náklady zde vybudoval malou nemocnici, knihovnu i školku. Roku 1867 mu byl udělen ŘS 10 a v roce 1872 navrhl dolnorakouský místodržitel jeho nobilitaci, která ale byla zamítnuta. O šest let později dolnorakouské místodržitelství opět doporučilo ocenit „pokračující záslužnou Kuffnerovu činnost a jeho sociální postavení“ ŘS 9. I v tomto případě c. k. ministerstvo vnitra, nadřízený orgán místodržitelství, návrh upravilo a navrhlo Kuffnera vyznamenat prostým šlechtictvím. Titul mu byl udělen 11. dubna 1878.⁴⁶

⁴⁴ Tak tomu bylo vždy v Uhrách, kde byla nižší vždy jednotná.

⁴⁵ Listina byla vydána s datem 25. 8. 1878. HHStA, KK, 4025/1873; tamtéž, 1938/1878; AVA, Adelsarchiv, Vinzenz Danek, Adelstand (Edler von Esse) 1878; J. ŽUPANIČ, *Nobilitace spojené se světovou výstavou roku 1873*, in: Jiří Brňovják a Aleš Zářický (eds.), *Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem*, Ostrava 2008, s. 261–286.

⁴⁶ Majestát byl vydán s datem 6. 5. 1878. HHStA, KK, 1214/1878; AVA, Adelsarchiv, Ignaz Kuffner, Ritterstand (Ritter von) 1878. J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta*, s. 423–424.

Zásluhy o stát byly během let (zejména od poslední čtvrtiny 19. století) stále častěji panovníkem odměňovány také prostřednictvím radovských titulů, které byly samozřejmě také hierarchizovány. Nejvýše stáli tajní radové (*Geheimer Rat*). Šlo o nejvyšší, poměrně vzácně udílené důstojenství a pouze tento titul otevíral v Rakousko-Uhersku cestu do dvorské společnosti i neurozeným, protože nebyl vázán na průkaz původu. Mezi tajnými rady dominovali politici a diplomaté, počet důstojníků byl výrazně nižší, a je typické, že podnikatelé všech kategorií v této skupině absentují.⁴⁷ Až do roku 1884 bylo možné tento titul získat nejen přímo od císaře, ale také automaticky spolu s nejvyššími třídami řádů Svatého Štěpána, Leopoldova a Železné koruny.⁴⁸ Mnohem častěji byly udíleny nižší stupně radovských titulů, jejichž hierarchie byla následující: dvorní rada (*Hofrat*), vládní rada (*Regierungsrat*) a rada (*Rat*). Poslední titul mohl být specifikován i profesně – školní, komerční, lékařská rada (*Schulrat, Kommerzialrat, Medizinalrat* etc.).⁴⁹ Byly udíleny buď za poplatků, který se lišil podle příslušného titulu, nebo jako projev zvláštní milosti zdarma.⁵⁰

Přestože vážnost těchto titulů byla poměrně vysoká, nedosahovala prestiže řádu či dokonce šlechtického titulu. Pro některé šlo jen o předstupeň pozdější nobilitace a není překvapivé, že mnoho z nich (byť často neúspěšně) později o získání šlechtictví usilovalo. Lesk panovnického dvora a atributů spojených s existencí monarchie (včetně šlechtictví) byl i v nové liberální společnosti mimořádný a možnost dědičného pozdvižení vlastní rodiny získáním dědičného titulu všechna ostatní v monarchii udílená vyznamenání zastíňovala.

* * *

Neobyčejný nárůst nobilitací spojených s existencí řádového systematizovaného šlechtictví začal být považován za značný problém nejpozději na počátku šedesátých let 19. století, kdy na hrozící devalvaci hodnoty urozenosti upozornil bývalý

47 Ivan Ritter von ŽOLGER, *Der Hofstaat des Hauses Österreich, Wiener staatswissenschaftlichen Studien 14*, Wien-Leipzig 1917, s. 146–147.

48 Konkrétně na základě velkokřížů Řádu sv. Štěpána, Leopoldova řádu a Řádu železné koruny I. třídy. Vzácněji mohl být tento titul přiznán i „zvlášť zaslužilým komandérům“ Řádu sv. Štěpána. Ferdinand PETROSSI, *Das Heerwesen der österreichischen Kaiserstaates. Ein Handbuch für Officiere aller Waffen nach authentischen Quellen systematisch dargestellt*, Bd. 2, Wien 1865, s. 154–156.

49 Tituly dvorní rada a vládní rada tak mohly být nejen označením úřednických hodnostních tříd (V. resp. VI. hodnostní třída), ale také jen čestnými tituly.

50 Taxa činila: 6300 zlatých (12 600 korun) v případě tajných radů, 630 zl./1260 K u dvorních radů, 315 zl./630 K u vládních radů a 157,50 zl./315 K u radů ostatních. M. LAICH, *Altösterreichische Ehrungen*, s. 169nn.

ministrský předseda Franz von Pillersdorff (1786–1862). Vinou své angažovanosti během let 1848 až 1849 byl ale u císaře v nemilosti a jeho kritika nebyla vzata v potaz.⁵¹

Neřešená otázka se rychle vyostřovala po polovině šedesátých let, kdy začal být *numerus clausus* (zejména u Železné koruny) porušován do té doby nevídaným způsobem. V letech 1868 a 1884 se Řád železné koruny III. třídy uděloval v průměru každý šestý den a podle toho také rakouská šlechtická obec vypadala. Ze statistiky nobilitací let 1848 až 1898 vyplývá, že v této době bylo mezi svobodné pány, rytíře či šlechtice povýšeno celkem 4651 osob. Přitom plných 65 procent baronských a 94 procent rytířských titulů bylo uděleno na základě některého z řádů monarchie, což byla záležitost dosud nevídaná.⁵²

	kníže	hrabě	svobodný pán	rytíř	prosté šlechtictví
Leopoldův řád	–	–	66	355	
řád Železné koruny	–	–	288	1696	–
řád Sv. Štěpána	–	–	38	–	–
řád Marie Terezie	–	–	55	–	–
<i>celkem nobilitováno na základě řádů</i>	–	–	447	2051	–
nobilitace bez udělení řádů	6	42	234	121	1798
<i>v letech 1848–98 celkem</i>	6	42	681	2172	1798

51 R. BINDER-KRIEGLSTEIN, *Österreichisches Adelsrecht*, s. 57–58.

52 J. B. WITTING, *Statistik der Standeserhöhungen*, s. 59–91. Podle Wittinga došlo v tomto období jen ke čtyřem udělením knížecího stavu. Podle výzkumu autora v AVA, Adelsarchiv jich ale bylo šest.

Je ovšem zvláštní, že pokud odhlédneme od struktury nobilitací a zaměříme se jen na čísla, zjistíme, že o radikální změnu nešlo. Víme-li, že v období 1701–1918, tedy během 217 let, došlo k celkem 12 408 stavovským povýšením, znamená to, že panovník udělil ročně přibližně 57 titulů. V letech 1848 až 1898 přitom došlo k nárůstu, ale pouze jeden a půl násobnému: na cca 93 titulů.⁵³ Rozdíl tedy není nijak závratný a koresponduje s výrazným nárůstem populace monarchie i zvyšováním prestiže někdejšího třetího stavu. Zásadně se ale změnila podoba nobilitací. Zatímco před rokem 1848 byla naprostá většina titulů udělena panovníkem, v následujícím období převažovaly nobilitace na základě systematizovaného šlechtictví.

* * *

Až do počátku osmdesátých let 19. století se kompetentní místa záležitostí nobilitací nezabývala. Důvodů může být několik. Až do roku 1879 (s krátkou přestávkou Hohenwarthovy vlády z roku 1871) byli u moci liberálové a od ministrů, kteří se opírali převážně o bohaté měšťany, se dalo jen těžko čekat odstranění privilegií představujících významný nástroj společenského vzestupu jejich hlavních stoupenců.

Minimálně stejnou roli sehrál konzervativismus císaře Františka Josefa I., který jen nerad měnil zažitě způsoby a tradice. Například Řád železné koruny byl svou podstatou svázán s Lombardsko-Benátským královstvím a po ztrátě těchto provincií nebyl žádný důvod, proč by jej rakouský monarcha dále propůjčoval. František Josef I. si však na Itálii 3. října 1866 vymohl souhlas, aby mu právo udílet tuto dekoraci zůstalo zachováno až do smrti.⁵⁴ Pod tímto úhlem pohledu není pozdní zrušení nobilitačních paragrafů překvapivé. Například systematizované šlechtictví důstojníků, jež bylo zavedeno hlavně proto, aby ve stavovské společnosti vylepšilo sociální status neurozených výše postavených vojáků, František Josef nejen nikdy nezrušil, ale dokonce roku 1896 liberalizoval.⁵⁵

Dalším důvodem mohla být také panovníkova neochota smířit se se změnami spojenými s rakousko-uherským dualismem, jenž statuta Leopoldova řádu a Řádu železné koruny významně narušovala. Podle nových zákonů totiž mohl rakouský

53 H. JÄGER-SUNSTENAU, *Statistik der Nobilitierungen*, s. 14–16.

54 Rudolf VOGL, *Der österreichisch-kaiserliche Orden der Eisernen Krone*, in: Johann Stolzer – Christian Steeb (Hrsg.), *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Graz 1996, s. 160–161.

55 Došlo ke zrušení povinné účasti na válečném tažení. Důstojník bez válečných zásluh mohl být po tomto roce nobilitován jen na základě čtyřicetileté bezúhonné vojenské služby. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 121.

občan získat jen rakouské šlechtictví a uherský pouze uherské, ale statuta obou těchto dekorací umožňovala jen udílení rakouského šlechtictví. Peštská vláda s tímto stavem nesouhlasila, trvalo ale několik desítek let, než se jí podařilo své zájmy prosadit.

Cestou ze začarovaného kruhu mohlo být udílení osobního šlechtictví spojeného přímo s propůjčením řádu a platného jen pro vyznamenaného. To by však představovalo radikální novum. V podunajské monarchii sice osobní šlechtictví existovalo, bylo však tradičně spojeno jen se získáním některých významných církevních beneficií.⁵⁶ Šlechtickým privilegiím se (zejména v 17. a 18. století) také mohli těšit i držitelé některých úřadů či radní významných měst, ovšem též jen v době výkonu funkce.

Šlechtictví ad personam udílené jako vyznamenání Rakousko neznalo a stejná situace vládla ve Svaté říši římské. K zásadní změně došlo až pod francouzským vlivem v nově vytvořeném Rýnském spolku, a to (jak již bylo zmíněno) především ve Württembersku a Bavorsku. V těchto zemích vliv tradičních elit nejpozději na přelomu 18. a 19. století významně poklesl. Vnitřní politika těchto království totiž byla zaměřena právě proti dědičným právům šlechty a provázela ji násilná mediatické dosud suverénních říšských stavů a rytířů. V obou zemích mělo navíc silné pozice měšťanstvo a v obou byla také (podle francouzského vzoru) zrušena všechna šlechtická privilegia s výjimkou práva na titul a predikát. Právě vytvoření institutu osobního šlechtictví bylo součástí opatření, které měly sloužit k sociálnímu vzestupu nového úřednického stavu rekrutovaného z neurozených vrstev.⁵⁷

Vzorem se stala pochopitelně Francie, kde císař Napoleon I. dekretem z 1. března 1808 obnovil šlechtické tituly. Ty přitom mohly být jak dědičné, tak udílené ad personam. V tomto případě byl jejich získání většinou spojen s výkonem určité funkce nebo s nabytím Řádu čestné legie (v Italském království s Řádem železné koruny).⁵⁸ Osobní šlechtictví zůstalo v Bavorsku a Württembersku zachováno i po Napoleonově pádu. V obou zemích se jeho udílení v detailech lišilo. Zatímco v Bavorsku se vázalo především na získání některých záslužných řádů, ve Württembersku byl systém mnohem propracovanější a titul byl přiznáván úředníkům i vojákům po dosažení určité hodnostní třídy.

56 Srov. Rudolf GRANICHSTAEDTEN-CZERVA, *Ein Amtadel für Frauen in Österreich*, „ADLER“ – Zeitschrift für Genealogie und Heraldik 4 (XVIII.), 1957, s. 121–122; B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Österreichisches Adelsrecht*, s. 126.

57 B. WUNDER, *Der württembergische Personaladel*.

58 François VELDE, „Chevalier“ under Napoleon, in: „Chevalier“ in the French nobility, online in: <http://www.heraldica.org/topics/france/chevalier.htm#Napoleon>. Cit. dne: 20. 1. 2015; Rudolf VOGL, *Der österreichisch-kaiserliche Orden der Eisernen Krone*, in: J. Stolzer – Ch. Steeb (Hrsg.), *Österreichs Orden*, s. 146–148.

Tato instituce samozřejmě nezůstala omezena na zmíněné země. Setkáváme se s ní i v dalších monarchiích, kde ovšem vycházela buď z jiných tradic (Velká Británie, Rusko), nebo z odlišně cílené nobilitační politiky (Prusko). Případ Pruska je zajímavý, protože teoreticky měla být nobilitační politika tohoto státu jako německé země stojící mimo napoleonský blok podobná rakouské. Na rozdíl od podunajské monarchie zde ale měla na šlechtickou politiku výrazný vliv zdejší konzervativní šlechta, tzv. junkeři, kteří neměli zájem o výrazné navýšení počtu osob se šlechtickým titulem. K nobilitacím tak zde docházelo výrazně méně často než v podunajské monarchii a sociální struktura příjemců titulů byla odlišná. Například v letech 1870/1871–1918 došlo k 1315 nobilitacím. Z tohoto počtu připadalo 1094 (83 %) na udělení prostého šlechtického stavu; poměr mezi vyšší a nižší šlechtou byl tedy podobný jako v Rakousku. (Ve skutečnosti ale bylo nobilitací výrazně méně – 857. Zbytek představoval zisk šlechtictví prostřednictvím adopce či konfirmace dosud nepotvrzeného šlechtického stavu.) Mezi novošlechtici dominovali důstojníci, v případě civilistů se ukazovala jako nejdůležitější držba velkostatku a stavovsky přiměřený životní styl. Podíl nové šlechty z řad úředníků (v Rakousku velmi vysoký) zde od počátku dvacátých let 19. století stále klesal a podíl podnikatelů nepřekročil 15 procent. Takřka základní podmínkou pro povýšení do řad titulované šlechty (svobodného pána, hraběte, knížete) bylo vytvoření fideikomisu s doporučeným a podle titulu odstupňovaným ročním výnosem. V jiných případech byl titul udílen ad personam. Titul ale nemusel být ani po zřízení svěřenectví udělen všem členům rodu, mohl být vázán na fideikomis a udílen primogeniturně.⁵⁹

* * *

Není snadné vysvětlit, proč šel vývoj v Rakousku jiným směrem. Nemaleou roli hrála jistě averze vůči Francii, na které nic nezměnilo ani nucené spojenectví završené sňatkem Napoleona I. s arcivévodkyní Marií Luisou. Přestože se monarchie modernizovala a moc ústřední vlády významně posílila na úkor tradičních elit, šlechta si své výsady ponechala až do roku 1848, vliv měšťanstva na politické dění byl v předběznové době mizivý a pozice panovníka jak před rokem 1848, tak po něm

59 Srov. Harald von KALM, *Das preußische Heroldsamt (1855–1920). Adelsbehörde und Adelsrecht in der preußischen Verfassungsentwicklung*, Berlin 1994, s. 84–87. Viz též nobilitace rodu Goldschmidt-Rothschild in: J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta*, s. 267–269; Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin – Dahlem, HA Rep. 176 Heroldsamt, Nr. 2993 (Goldschmidt-Rothschild).

výrazně silnější než v Bavorsku a Württembersku. Habsburkové byli navíc v udílení šlechtických titulů vždy poměrně liberální. Je také nutné zdůraznit, že jeden z hlavních pilířů monarchie představovala kontinuita a udílení titulů ad personam by znamenalo hluboký zásah do tradic země, kde byly šlechtické výsady vždy dědičné. Nobilitace tu hrála významnou úlohu při vytváření nové, trůnu zcela loajální elity.

V tomto ohledu se císař František Josef I. nelišil od svých předchůdců a nebyl v této otázce ochoten přistoupit ke kompromisům. To se jasně ukázalo během dlouhého jednání o budoucnosti systematizovaného řádového šlechtictví na počátku osmdesátých let 19. století. Císař se sice nakonec rozhodl statuta záslužných řádů monarchie reformovat, ale zároveň byl rozhodnut ponechat nobilitační záležitosti výlučně pod svou kontrolou. Proto také vypracováním návrhu nepověřil ministerské úředníky, neřkuli nezávislé odborníky, ale nejvyšším listem daným 7. září 1883 v v Gödöllő přímo ministra c. a k. domu a zahraničních věcí Gustava hraběte Kálnokyho.⁶⁰

O jednání se bohužel nedochovaly podrobné informace, znám je pouze výsledek. Kálnoky po zralé úvaze (a nepochybně také na základě přání panovníka) zamítl možnost udílet prostřednictvím řádů osobní šlechtictví a to ze dvou důvodů: jednak tvrdil, že je v rozporu s rakouskou tradicí, jednak byl přesvědčen, že každý proces má mít své hranice, tedy i nobilitace. Nemalou roli přitom hrál argument zbytečného zdvojení císařské milosti – tedy odměna vyznamenáním a zároveň titulem. Kálnoky zdůrazňoval, že doba se změnila a udělení řádu již neznamená přijetí do určitého společenství, ale prosté ocenění zásluh. Ministr si dobře uvědomoval důležité vnitropolitické souvislosti a také to, že po uzákonění dualismu je nepřijatelnou anomálií, aby řády umožňovaly jen získání šlechtictví dědičných zemí (resp. Rakouského císařství), nikoli také uherského šlechtictví.

Výsledkem jeho práce bylo memorandum ze 17. července 1884, kterým navrhl zrušit příslušné nobilitační paragrafy řádů Svatého Štěpána, Leopoldova a Železné koruny a tím i nárok vyznamenáných na tajného rady či nobilitaci. František Josef I., jenž byl o průběhu jednání nepochybně dobře informován, předlohu schválil již 18. července 1884.⁶¹ Výnos následně 5. srpna 1884 publikoval oficiální vládní list Wiener Zeitung.⁶² Po tomto datu s držbou výše uvedených řádů nebyly spojeny žádné další výsady, ovšem osoby, kterým byly vyznamenány dříve, o no-

60 HHStA, KK (Separatakten), B 32 s/1883 (koncept nejvyššího listu ze 7. 9. 1883).

61 Návrh hraběte Kálnokyho císaři ze 17. 7. 1884, císařův souhlas z 18. 7. 1884. HHStA, KK, 2597/1884.

62 Wiener Zeitung, 5. 8. 1884, s. 1. Nařízení bylo jako dodatek včleněno do statut příslušných řádů.

bilitaci žádat mohly. Nobilitace na základě těchto řádů tak probíhaly nejméně do konce 19. století.

Např. staročeský politik František Ladislav Rieger (1818–1903) získal Řád železné koruny II. třídy 26. června 1881, titul svobodného pána ale získal až po svém víceméně nuceném odchodu na odpočinek 12. dubna 1897.⁶³ Ještě déle váhal nad podáním žádosti o nobilitaci profesor pražské německé polytechniky Emanuel Ringhoffer (1823–1903), mladší bratr velkopřumyslníka Franze svobodného pána Ringhoffera (1817–1873), který při příležitosti odchodu do penze získal 30. srpna 1881 Řád železné koruny III. třídy, ale rytířský stav mu byl udělen až 10. dubna 1900.⁶⁴ Zatímco v Riegerově případě byla důvodem tohoto odstupu jeho politická činnost a rezervovaný postoj k vídeňské vládě, u Ringhoffera hrál zřejmě roli fakt, že měl dvě dcery, ale žádného syna.

Pro Františka Josefa bylo typické, že v rámci reformy záslužných řádů a udílení šlechtictví vůbec neuvažoval o diskusi nad systematizovaným šlechtictvím důstojníků (*systemmäßiger Adelstand*), ani nad nobilitačními výsadami Řádu Marie Terezie. V případě vojáků tak k žádnému omezení jejich privilegií nedošlo a změny, ke kterým se v této věci přistoupilo o deset let později, byly spíše kosmetického charakteru a vynuceny nikoli veřejným míněním, ale tlakem budapeštské vlády. Teprve 21. srpna 1894 panovník vyšel vstříc návrhu uherského ministra vnitra Károly Hieronymiho z 8. prosince 1893, když povolil, aby důstojníci rakousko-uherské armády získávali nadále při nobilitaci výlučně uherský šlechtický stav.⁶⁵ Změna se dotkla i řádu Marie Terezie: zatímco předlitavští občané nadále získávali rakouský stav svobodných pánů, zalitavským byl udílen uherský baronát. A protože uherská šlechtická hierarchie neznala titul rytíře, bylo se získkem řádu nadále automaticky spojeno jen prosté šlechtictví.⁶⁶

* * *

63 Národní archiv, Ministerstvo vnitra Vídeň – Šlechtický archiv (dále jen NA, ŠA), kart. 43 – Rieger. (K jeho případu viz Robert R. NOVOTNÝ, *Nobilitace Františka Ladislava Riegera*, in: Jan Županič – Michal Fiala – Pavel Koblasa, *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra – Erbovní listiny*, Praha 2014, s. 66–81.)

64 AVA, Adelsarchiv, Emanuel Ringhoffer, Ritterstand 1900.

65 HHStA, KK, 3717/1894. Dne 6. 8. 1894 tuto změnu podpořil i c. k. ministr vnitra markýz Olivier Bacquehem (tamtéž, 3716/1894).

66 V tomto případě změna vešla v platnost nařízením z 8. 3. 1895. R. BINDER-KRIEGLSTEIN, *Österreichisches Adelsrecht*, s. 55; Oskar von HOFMANN – Gustav von HUBKA, *Der Militär-Maria Theresien-Orden. Die Auszeichnungen im Weltkrieg 1914–1918*, Wien 1944, s. 3; G. LUDWIGSTORFF, *Der Militär-Maria Theresien-Orden*, s. 98.

Rok 1884 neznamenal zásadní přelom ve vývoji rakouské šlechtické obce, přinesl však zánik tradiční podoby záslužných řádů, kterou v polovině 18. století stvořil absolutistický stát. Cílem odměňování zasloužilých osob již nebylo vytvoření nové, loajální šlechtické elity, ale pouze a jedině symbolické ocenění prokázaných zásluh prostřednictvím konkrétního ocenění. Z tohoto důvodu se systém řádů monarchie dále vylepšoval: v roce 1901 došlo ke zřízení Leopoldova řádu I. třídy a důstojnického kříže Řádu Františka Josefa. Důvody byly ryze praktické. Roku 1868 totiž Italské království založilo Řád italské koruny, jehož symbol, lombardská železná koruna, byla narážkou na sjednocení poloostrova pod vládou savojské dynastie. Stejný řád (Železnou korunu) vycházející z téhož symbolu, již od roku 1816 udílela i podunajská monarchie a obě dekorace tedy od konce šedesátých let 19. století existovaly paralelně. Ze zdvořilostních důvodů nebylo myslitelné dekorovat zasloužilé italské občany rakouským Řádem železné koruny, a proto byli odměňováni řádem Leopoldovým. To se týkalo jak nižších stupňů, tak i velkokříže, kterým byli obvykle vyznamenáváni velvyslanci a významní politikové. Tento postup vyvolával nelibost, protože Leopoldův řád stál na hodnostní stupnici výše než Železná koruna. Na návrh ministra zahraničí Agenora hraběte Goluchowského (1849–1921) proto došlo ke zřízení I. třídy Leopoldova řádu, která byla na stejné úrovni jako Železná koruna I. třídy. Z podobného důvodu byl roku 1901 zřízen i důstojnický kříž řádu Františka Josefa. Byl postaven na roveň Řádu železné koruny III. třídy, který měl být nadále udílen méně často.⁶⁷ Tři roky předtím, roku 1898, došlo k založení výlučně ženského Alžbětina řádu.⁶⁸

Je nesporné, že zrušení nobilitačních paragrafů posunulo prestiž šlechtictví o stupeň výše. Šlechtický titul byl nadále (většinou) oceněním dlouholetých věrných služeb zasloužilých jedinců, kteří byli již dříve za podobné či jiné zásluhy odměněni jiným způsobem (radovským titulem či řádem). Ze statistiky nobilitací z let 1880 a 1910 jasně vyplývá, že se počet nobilitací po roce 1884 v Rakousku snížil přibližně o třetinu a zároveň došlo k radikální nápravě v hierarchii udělených titulů.⁶⁹

67 Günter Erik SCHMIDT, *Der österreichisch-kaiserliche Leopolds-Orden*, in: J. Stolzer – Ch. Steeb (Hrsg.), *Österreichs Orden*, s. 135–145, zejména s. 143.

68 Walter A. SCHWARZ, „*Vergänglichlicher Glanz...*“ *Altösterreichs Orden. Katalog zur Ausstellung des Österreichischen Staatsarchivs und der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde (ÖGO) anlässlich deren 15-jährigen Bestandsjubiläum*, Wien 2005, s. 28–31; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 125. Další změny samozřejmě přinesla první světová válka.

69 H. JÄGER-SUNSTENAU, *Statistik der Nobilitierungen*, s. 4–14.

	prosté šlechtictví	rytířský stav	stav svob. pánů	hraběcí stav	nobilitací celkem	z toho uděleno nešlechticům
1880	43	74	20	–	137	120
1910	62	13	8	1	84	77

Roku 1880, tedy nedlouho před zrušením nobilitačních paragrafů rakouských řádů, došlo k celkem 137 povýšením, ze kterých se 120 týkalo nešlechticů. Titulárně dominantní skupinu přitom vzhledem k častému propůjčování Železné koruny III. třídy představovali rytíři (54 %). O třicet let později bylo uděleno jen 84 titulů, z čehož 77 připadlo na nešlechtice. Povýšení přitom nyní sledovala hierarchii rakouských šlechtických titulů (mezi rytíře nyní dostal jen málokdo)⁷⁰ a poklesl počet nových příslušníků vyšší šlechty (baronů a hrabat): zatímco v roce 1880 představovaly tyto nobilitace 15 %, o třicet let později jen jedenáct procent všech povýšení.

* * *

I přes tato významná vylepšení nobilitačních pravidel prestiž šlechtictví u velké části populace klesala dál. Otázkou je proč. Pokud onou hlavní nesnází nebyly nobilitační paragrafy rakouských řádů, resp. nárůst udílení těchto dekorací, musel být problém jinde. Zřejmě jím byla samotná definice šlechty, kterou Riegerův slovník naučný trefně charakterizoval jako „souhrn osob ve společnosti státní, povýšených dědičným stupněm nad obecný lid“.⁷¹ A právě toto vymezení, nadřazená a navíc dědičná pozice šlechty vůči zbytku společnosti, bylo ve druhé polovině 19. století pro značnou část populace podunajské monarchie již nepřijatelné.

Stále více osob se v této době jednoduše přiklánělo k názoru, že se instituce šlechtictví v liberální společnosti prostě přežila. Přestala hrát roli, kterou jí v šedesátých letech 18. století výstižně přisoudil hrabě Zinzendorf, tedy úlohu zprostředkovatele mezi monarchou a poddanými, čímž ztratila po generace nezpochybnitelnou pozici sociální a politické elity.⁷² Během zlomových let 1848–1849 se totiž šlechta,

70 Cca 74 % představovalo udělení prostého šlechtictví, 15 % rytířského stavu, 10 % stavu svobodných pánů a 1 % stavu hraběcího. K nárůstu pak logicky došlo za první světové války, ale také v době velkých výročí (1898, 1908 atd.). Srov. J. ŽUPANIČ, *Karlovska šlechta*.

71 Cit. dle: František Ladislav RIEGER (ed.), *Slovník naučný, díl IX.*, Praha 1872, s. 69.

72 Ludwig Graf von ZINZENDORF, *Grundlage des neuen adeligen Denken*, Wien 1765.

i po osvícenských reformách disponující značnými privilegii zejména ve správní rovině, ale i v politice, změnila v „obyčejné občany“ a ztratila většinu svých výhod. Ale právě z těchto výsad vycházela tradice kontinuity a dědičných práv šlechty, které – alespoň pro většinu populace – nyní ztratily význam.

Zásadní roli v kritice instituce šlechtictví totiž nehrál nárůst nobilitovaných, ale hluboká proměna společnosti monarchie po roce 1848 a kritický přístup části populace ke šlechtě jako takové. Nesmíme také zapomínat, že projekt kroměřížské ústavy z roku 1849 dokonce původně počítal se zrušením šlechtických titulů. I když ústavní výbor nakonec z definitivní verze připravované konstituce tento článek vyškrtl,⁷³ již samotné parlamentní rozpravy hovoří o atmosféře, která vládla v tehdejší společnosti (zejména u středních vrstev).

Nemalou roli v negativním postoji značné části populace vůči nové šlechtě hrál také antisemitismus, protože po roce 1848 se mezi novošlechtici začali ve velkém měřítku objevovat židé.⁷⁴ Jejich mimořádný sociální vzestup nebyl majoritní společností přijímán bez výhrad a pozici židovského etnika nevytěžovaly ani poměrně časté konverze.⁷⁵

Jako ještě vážnější se ukázalo narušení tradiční rovnováhy mezi ekonomickým a sociálním kapitálem, tedy majetkem a titulem šlechticů. Zatímco relativně chudé příslušníky nižší šlechty byla společnost do jisté míry schopna tolerovat, rostoucí počet nezámožných baronů představoval skutečný problém. Před rokem 1848 (s výjimkou poměrně vzácné udíleného Řádu Marie Terezie) totiž osoby povýšené do stavu svobodných pánů obvykle disponovaly nemalým kapitálem, který jim umožňoval vést stavovsky přiměřený život. Měšťanské vystupování a způsob života byly totiž pro většinu společnosti akceptovatelné jen v případě nižší šlechty, která v dědičných zemích tradičně nebyla příliš zámožná a její příslušníci většinou vstupovali do služeb státu či církve nebo se stávali zaměstnanci bohatých aristokratických rodů. Baronát – a s ním příslušnost k panskému stavu – byl ovšem vždy spojen se značnou prestiží. Po roce 1848 se ale mezi svobodné pány dostalo (vět-

73 Ovšem jen většinou jediného hlasu. Vojtěch TESKA, *Kroměřížský sněm a tzv. kroměřížská ústava*, diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, Praha 2007, s. 30–31.

74 Počet židovských šlechticů narostl oproti předběžnému éře více než čtyřnásobně. Zatímco mezi lety 1789–1848 došlo k 44 nobilitacím jedinců židovské víry, tj. 0,75 ročně, v období 1848–1884 proběhlo již 128 nobilitací, tedy více než 3,5 ročně. Zdroj: výzkum autora v Österreichisches Staatsarchiv v AVA, Adelsarchiv a HHStA, KK, Indexe (Adel, Orden) 1848–1884.

75 K této otázce srov. Götz ALY, *Warum die Deutschen? Warum die Juden? – Gleichheit, Neid und Rassenhass 1800–1933*, Frankfurt am Main 2011.

šinou na základě řádů) nejen mnoho průmyslníků a finančníků, ale také nepříliš bohatí politici, úředníci a důstojníci.⁷⁶

Nebezpečná byla také již zmíněná degradace prostého šlechtictví, které většina novorytířských rodů ve druhé polovině 19. století díky nobilitačním paragrafům rakouských řádů prostě přeskočila. Prosté šlechtictví hrálo ve druhé polovině 19. století významnější roli jen při odměňování důstojníků. V porovnání s nimi byl počet ostatních skupin obyvatelstva, které tento titul získaly, velmi nízký. Není přitom bez zajímavosti, že časté nobilitace důstojníků (v letech 1804–1918 bylo v Rakousku do šlechtického stavu povýšeno 3056 těchto osob, z toho po roce 1868 celkem 2194) výrazněji v očích veřejnosti nesnížily prestiž vojenského stavu a důstojníků-novošlechticů. Byly totiž všeobecně chápány jako čestné ocenění vojenských zásluh a kompenzace náročné a nepříliš skvěle placené služby.⁷⁷ Všechny tyto faktory (a navíc rychlá modernizace a liberalizace společnosti) narušily existující modus vivendi a vedly ke stále hlasitější kritice instituce šlechtictví.

Sřet mezi šlechtou a neurozenými skupinami obyvatelstva byl v Rakousku intenzivnější také díky tomu, že zde historicky téměř chyběla drobná pozemková šlechta tvořící přirozený mezistupeň mezi aristokracií a měšťanstvem, která např. hrála významnou úlohu v politických dějinách Uherského království 19. století. Neurozené elity (zejména ty, které se během 19. století identifikovaly s některým ze slovanských národů) pak zase postrádaly bohaté měšťanstvo rušící společenské hranice z druhé strany. Zjednodušeně řečeno, rakouskou společnost vytvářely dva protipóly, mezi kterými zela hluboká propast. Složení pozemkové držby zůstalo v podstatě od poloviny 17. století stejné a nově povýšená šlechta se jen velmi vzácně etablovala mezi velkostatkáři. Většinou založila dynastie *noblesse de robe* či *noblesse d'épée*, šlechty talárů nebo meče, jejíž příjmy plynuly z mezd vyplácených státem a životní styl se výrazně nelišil od života buržoazie. Jen málo těchto rodin se spří-

76 Díky tomu byl od druhé poloviny 19. století starobylým, ale také později nobilitovaným rodům, které se spřiznily se starou šlechtou, baronát udílen v podstatě bez okolků, jen po úhradě taxy: např. roku 1869 Ferdinandu Arnoštovi (Ernstovi) Kotzovi z Dobrsche (1821–1882) či roku 1882 Janu (Johannu) Nádhernému z Borutina. AVA, Adelsarchiv, Ferdinand Ernst Kotz von Dobrsch, Freiherrnstand (1869–1892); AVA, Adelsarchiv, Johann Nadherny von Borutin, Freiherrnstand 1882.

77 H. JÄGER-SUNSTENAU, *Statistik der Nobilitierungen*, s. 4–8. Adam WANDRUSZKA, *Die „Zweite Gesellschaft der Donaumonarchie“*, in: Heinz Sieger (Hrsg.), *Adel in Österreich*, Wien 1971, s. 63, uvádí 3116 důstojníků, ale bez udání zdroje; J. ŽUPANIČ, *Karlovska šlechta. Rakouské a uherské nobilitace ve světle materiálů kabinetní kanceláře Karla I. (IV.)*, Sborník archivních prací LXI, 2011, č. 1, s. 3–114; Karl MEGNER, *Zisleithanische Adels- und Ritterstandserwerber 1868-1884, Hausarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung*, Wien 1974, s. 282.

znilo se starou šlechtou, jež se navíc po roce 1848 vůči zbytku společnosti stále více uzavírala.

Na tomto místě si musíme položit otázku, zda byl počet nobilitací skutečně vysoký a jestli šlo skutečně o takový problém, za jaký ho veřejné mínění považovalo. Jak již bylo zmíněno, v době největšího rozmachu systematizovaného řádového šlechtictví udílel rakouský císař přibližně jedenapůlkrát více titulů, než jeho předchůdci. Nebylo to vlastně mnoho, protože počet obyvatel říše rychle rostl. Podle sčítání z roku 1880 žilo na území Předlitavska 22 144 244 obyvatel a o třicet let později již 28 571 934.⁷⁸ Vzhledem k nárůstu populace byl počet povýšených naprostým zlomkem: zatímco v roce 1880 šlo o 137 osob, roku 1910, kdy počet obyvatel monarchie stoupl téměř o 6,5 milionu, již jen o 84. Jeden novošlechtic tak připadal na 161 637 (1880), respektive 340 142 (1910) jedinců, což jsou zcela zanedbatelná čísla. Navíc udělení šlechtictví po roce 1848 (ale v podstatě také již v předbreznové době), výrazně neměnilo status jedince a mělo jen charakter vyznamenání.

Hlavní problém spočíval v tom, že rychle se radikalizující liberálně-demokratická společnost již nebyla ochotná tolerovat dědičné výsady a mnozí příslušníci nových elit dávali příslušnost k měšťanstvu najevo stejně okázale, jako dříve nobilitovaní své šlechtictví. Docházelo tak k zajímavé situaci: od třetí čtvrtiny 19. století v monarchii narůstal počet osob, jež měly společenské i ekonomické předpoklady stát se šlechtici, ale o nobilitaci neusilovaly. Důvody mohly být různé, největší roli ale nepochybně hrála politická orientace a intelektuální směřování. Bylo přitom vcelku lhostejné, zda šlo o osobu blízkou vládě či aktivní v opozičních kruzích.

Tuto situaci velmi dobře vystihl Rudolf Sieghart⁷⁹ (1866–1934), židovský konvertita vzešlý z chudých poměrů, který se díky mimořádné píli a obratnosti na

78 *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1880*, Wien 1884, Heft 3, s. IV, online in: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=ors&datum=0005&page=590&size=45>; *Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*, Wien 1917, Heft 1, s. 33, online in: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=ost&datum=0001&page=36&size=45>. Cit. dne: 20. 1. 2015

79 Do konverze roku 1895 užíval jména Singer. Narodil se v Opavě do velmi skromných poměrů, ale podařilo se mu vystudovat vysokou školu a po zisku doktorátu práv začal pracovat v politické kanceláři liberální strany. Krátce nato (1893–1895) se stal blízkým spolupracovníkem ministra financí Ernsta von Plenera (1841–1923) a jeho hvězda začala rychle stoupat. Ve vládě ministerského předsedy Ernesta von Koerbera (1850–1919) se stal šéfem kanceláře ministerské rady, byly mu svěřovány velmi důležité a důvěrné úkoly (např. záležitost morganatického manželství Františka Ferdinanda d'Este) a byl povýšen do funkce sekčního šéfa. Svě postavení si podržel i za Koerberových nástupců. Roku 1910 se stal guvernérem banky Bodencreditanstalt a s výjimkou let 1916–1918 vedl tento ústav až do roku 1929. Srov. Robert S. WISTRICH, *Die Juden Wiens im Zeitalter Kaiser Franz Josephs*, Wien-Köln-Weimar 1994, s. 141.

počátku 20. století stal mimořádně vlivnou osobností a šedou eminencí většiny rakouských vlád přelomu 19. a 20. století. Sieghart, jehož podíl na úpadku prestiže šlechtictví nebyl zrovna malý, o nobilitaci nikdy neusiloval a později dokonce prohlásil: „Vždy jsem se cítil lépe jako sekční šéf než jako nově upečený baron.“⁸⁰

Je totiž nesporné, že se šlechtictví (a v důsledku nobilitační politika) v Rakouském císařství ocitly ve druhé polovině 19. století v hluboké krizi. Nešlo přitom jen o důsledek existence systematizovaného šlechtictví. Především byla tato situace úzce spojena se zásadní proměnou rakouské společnosti jako takové. Šlechtictví (v menší míře pak udělení řádů či radovského titulu) totiž vždy představovalo odměnu za loajalitu a podporu oficiálního kurzu vládní politiky. Jenže ta byla od roku 1848 stále menší. Vídeň se v následujících více než šesti desítkách let nejen nemohla opřít o prorakousky smýšlející majoritu, ale počet osob, které takto smýšlely, se stále snižoval. A nešlo přitom jen o slovanské národy Předlitavska či iredentisticky smýšlející Italy. Podpora vládě klesala i uvnitř velké části německého obyvatelstva říše. Jak věděli již současníci a jak se jasně ukázalo, hlavním jednotícím prvkem monarchie nebyla žádná společná idea, ale osoba stárnoucího císaře Františka Josefa I.

Uvnitř neustálého politického zápasu o zachování monarchie se udělení řádů a titulů bohužel stalo také významným mocenským prostředkem, který vládě přinášel jak přímé stoupence (zmínit můžeme časté nobilitace stoupců německých liberálů v šedesátých a sedmdesátých letech), tak nezbytné finance. Udělení titulů za peníze přitom nepředstavovalo žádné novum. Zásluhy, které panovník odměňoval šlechtickými tituly, totiž mohly být různého druhu – a mezi ně samozřejmě patřilo poskytnutí prostředků státní účely.⁸¹ Problémem bylo, že tato politika pokračovala i v době, kdy již existovalo veřejné mínění a jednání panovníků a vlád

80 Cit. dle: Rudolf SIEGHART, *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs*, Berlin 1932, s. 127.

81 Např. Karl Joseph II. hrabě Palm-Gundelfingen († 1814) získal roku 1783 od Josefa II. knížecí titul za peníze poskytnuté na dobročinné účely. Přestože Palm roku 1771 věnoval 200 000 zlatých na podporu chudých dětí vojáků a roku 1777 dalších 40 000 na vydržování škol v Horních a Dolních Rakousích, nepovažoval císař Josef II. jeho zásluhy za tak významné, aby měl nárok na knížecí titul. Zajímavým svědectvím přitom jsou dochované císařovy instrukce pro nejvyššího kancléře Leopolda hraběte Kolowrata z roku 1783. Josef II. tak odmítl Palmovu nabídku kompenzovat nedostatečné zásluhy založením fondu pro chudé ve výši 250 000 zlatých, prostřednictvím Kolowrata ale hraběti doporučil nabídku zvýšit na půl milionu zlatých k založení nalezince a špitálu. Po splnění této podmínky mu byl titul skutečně udělen. Podobně byl bankéři Nathanu Adamovi šlechtici Arnsteinovi (1749–1838) roku 1798 udělen titul svobodného pána za služby monarchii, mj. dar akcií ve výši 10 000 zlatých pro fond válečných invalidů. AVA, Adelsarchiv (Reichskanzlei), Carl Josef Graf von Palm, Fürstenstand 1783; tamtéž (Hofkanzlei), Nathan Adam Arnsteiner, Freiherrnstand 1798; Jan

bylo stále více hodnoceno a kriticky posuzováno. Zatímco nobilitaci (resp. udělení privilegovaného řádu s nobilitačním paragrafem) jako ocenění zásluh o veřejné dobro, tedy poskytnutí peněz na humanitární účely (což byla záležitost, kterou stát v této době v podstatě neřešil), byla velká část populace ještě ochotna tolerovat, přímá finanční podpora zájmů vlády již hranici únosnosti překračovala.

Velkou „zásluhu“ na snížení prestiže titulů přitom měl výše zmíněný Rudolf Sieghart. Poté, co byl zaměstnán v kanceláři prezidia předlitavské poslanecké sněmovny, údajně zjistil, že přijetí některých zákonů je možné jen tehdy, pokud poslanci získají jisté pozornosti a dárky. Protože ale finance pro tyto účely v rozpočtu pochopitelně chyběly, „znovuobjevil“ Sieghart kupčení s tituly a řády, které již v šedesátých letech 19. století praktikoval důvěrník rakouského ministra zahraničí a kancléře Beusta Leopold von Hofmann (1822–1885). Zatímco ale za něj docházelo k podobným událostem spíše vzácně, Sieghart proces dovedl k dokonalosti a dal mu pevně stanovenou, bytí neoficiální podobu. Cena jednotlivých titulů byla odstupňována a poskytnutí příslušných financí vládě bylo nobilitací odměňováno stejně, jako služba v armádě či na úřadě. Nešlo ovšem o rakouskou specialitu. Také v Prusku (natož v menších německých státech) nebyly podobné záležitosti ničím neobvyklým.⁸²

Tento obchod byl možná znám vyšším politickým kruhům, nikoli však širší veřejnosti a proto je možné pochopit pobouření, které vyvolal projev českého poslance Václava Klofáče, jež pronesl před poslaneckou sněmovnou 25. února 1902.⁸³ Klofáč hovořil zejména o podezřelých renobilitačních praktikách šlechtického odboru c. k. ministerstva vnitra,⁸⁴ ale jeho řeč byla ostrou obžalobou celé tehdejší vlády Ernsta von Koerbera. Ministerského předsedu obvinil z vytváření tajného fondu k uplácení novinářů a z kupčení se šlechtickými tituly, které prý vláda prodávala za 100 až 200 tisíc zlatých.⁸⁵

ŽUPANIČ – František STELLNER – Michal FIALA, *Encyklopedie knížecích rodů zemi Koruny české*, Praha 2001, s. 203; J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta*, s. 111.

82 Srov. Dieter HERTZ-EICHENRODE, *Wilhemischer Neuadel? Zur Praxis der Adelsverleihung in Preußen vor 1914*, *Historische Zeitschrift*, Bd. 282, Heft 3, Juni 2006, s. 654 a 660.

83 Zápis projevu Václava Klofáče na 97. schůzi XVII. zasedání poslanecké sněmovny říšské rady 25. 2. 1902, in: NA, ŠA, kart. 31 – Kapoun ze Svojkova.

84 K této otázce viz J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 320n.

85 Vynálezce a velkostatkář Dr. Karl rytíř Auer von Welsbach měl za baronát zaplatit celý půl milion korun a podobnou částku za zprostředkování téhož titulu údajně dal i velkopřemyslník Emil rytíř Kubinzky. Hans von URBANSKI, *Der Adel in Österreich vor 1914*, in: *Études Danubiennes*, tome VIII, Nr. 1, 1992, s. 3, mluví o 50 000 K za baronát.

Na základě výše uvedených informací můžeme konstatovat, že tzv. inflace titulů spojovaná s érou Františka Josefa a snad ještě více jeho nástupce Karla I. je mýtem. Časté udílení šlechtictví bylo dědictvím liberálního přístupu habsburských panovníků, a proto v tomto ohledu lze hovořit o tradici. Hlavní slabinou rakouské šlechtické politiky – a následně jednou z příčin krize vážnosti nově udělených titulů, se ovšem ukázalo být právě lpění na tradicích, konkrétně existenci systematizovaného šlechtictví. Především řádové šlechtictví, které přinášelo nárok na rytířský titul či dokonce baronát, významným způsobem narušilo tradiční šlechtickou hierarchii a vyzdvihlo příliš vysoko osoby, jejichž společenský ani majetkový status udělenému titulu neodpovídal.

Na druhé straně nelze popřít, že se po zavedení parlamentního života nobilitace staly skutečným politikem a přijetí či odmítnutí titulu jedincem většinou souznělo s jeho souhlasem či odmítáním vládního kurzu. Stejně tak je třeba zdůraznit, že se šlechtictví stalo významným obchodním artiklem, za který si panovník a vláda kupovali nejen loajalitu, ale také ochotu ambiciózních jednotlivců k finančním obětem ve prospěch státu nebo obecného dobra.⁸⁶ Problém samozřejmě nastal v situaci, kdy bylo na počátku 20. století odhalení těchto transakcí využito k politickému boji v parlamentu i pro získávání voličských hlasů a přízně mas. Postupem času se navíc ukázalo, že udílení šlechtictví nevede k touženému cíli: vzniku široké prorakousky smýšlející společenské majority, jejíž elita by byla za loajalitu odměňována právě prostřednictvím nobilitací. Neúspěch této snahy, stejně jako pokles prestiže a politické vážnosti rodové aristokracie, byl hlavní příčinou hluboké krize instituce šlechtictví, která definitivně zanikla záhy po rozpadu rakousko-uherské monarchie.⁸⁷

86 K podobným krokům samozřejmě docházelo i v jiných zemích, ale i zde byl tento stav mnohdy ostře kritizován. Srov. D. HERTZ-EICHENRODE, *Wilheminscher Neuadel?*

87 Tato studie vznikla v rámci výzkumného záměru PRVOUK P15.

Aristocratic Title Inflation? Austrian Nobilitations in the Second Half of the 19th Century

JAN ŽUPANIČ

The aim of this study is to outline the causes of a deep transformation of the Austrian aristocratic community and the steps which led to it. It focuses upon the background of the situation just described, which one should not seek in the socio-political changes of the second half of the 19th century but in the very Enlightenment reforms of Maria Theresa and in the creation of a meticulously executed hierarchy of state awards, i.e. the honours system. It, in its consequences, represented one of the most important factors of the so-called title inflation in the era of Franz Joseph I.

The loss of prestige experienced by the nobility as a hereditary privileged group, which was connected to the end of the era during which it was the intermediary between the monarch and his subjects, represented an important factor, also. During the upheaval years of 1848–1849, this group, which continued to enjoy considerable privileges at the administrative and political levels even after the Enlightenment reforms, became „ordinary citizens.“ They lost most of their privileges and thus the status, undisputed for generations, of the social and political elite.

The project of the Kroměříž Constitution of 1849 even originally proposed the abolition of aristocratic titles. Although the Constitutional Committee then deleted this article from the definitive draft of the Constitution, the very parliamentary discussions speak out loudly about the prevalent atmosphere in contemporary society – and especially amongst the middle classes.

A significant role in the negative attitude of the majority population against the newly elevated nobility was also undoubtedly played by antisemitism as after 1848 the Jews came to appear amongst newly ennobled aristocrats on a large scale. Their social rise was not accepted without reservations by the majority of society, nor was the position of the Jewish ethnic group improved by their relatively frequent conversions to Christianity.

In contrast, the significant disruption of the traditional balance between the economic and social capital, i.e. the aristocracy's property and title, proved to be a more serious issue. Whereas society was able to tolerate relatively poor members of the lower nobility, to a certain degree, the increasing number of non-affluent

barons was, indeed, a real problem. Prior to 1848 persons ennobled to the rank of the recognized nobility (Freiherr in German) usually had sizeable capital at their disposal, which allowed them to lead a life considered appropriate to their status. The majority of society was willing to accept the bourgeois mentality and the style of life pertaining to it only in the case of the lower nobility, which was traditionally not too affluent in the hereditary Lands. Its members traditionally entered the civil service, the church or secured employment in rich aristocratic households. After 1848 the number of non-affluent barons rapidly increased.

Within the framework of constant political struggle for the preservation of the Monarchy, nobilitations also became the way and means of power, providing the government with both direct supporters and essential finances. The selling of titles for cash did not represent a new approach. Merits, for which the ruler came to award aristocratic titles could be, in fact, of various kinds – and naturally, the provision of funding for public use, was one of them. However, the problem was that this policy continued even at a time when public opinion increasingly placed the actions of the rulers and governments under examination and critical scrutiny. While the majority of society was still willing to tolerate nobilitations in recognition of service for the public good, i.e. giving money for humanitarian purposes, direct financial support for government interests did cross the limits of acceptability.

However, as time went by, it became evident that the awarding of aristocratic titles would not lead to the desired aim, namely the creation of a broad pro-Austrian minded social majority whose elite would be rewarded for its loyalty through nobilitations. The failure of this effort, as well as the decline of the prestige and political respect for the hereditary aristocracy were the main reasons for the deep crisis of the institution of nobility, which utterly collapsed soon after the fall of the Austro-Hungarian Monarchy.

Translated by Alena Linhartová

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI**Mgr. Martin BAKEŠ**

Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Ústav historických věd,
Studentská 84, 532 10 Pardubice
bakjn@seznam.cz

Mgr. Daniel BARÁNEK

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Ústav českých dějin,
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
daniel.baranek@gmail.com

Mgr. Lukáš REITINGER

Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav pomocných věd a archivnictví,
Arna Nováka 1/1, 602 00 Brno
64694@mail.muni.cz

Doc. PhDr. Marie RYANTOVÁ, CSc.

Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích,
Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice
ryantova@ff.jcu.cz

Prof. PhDr. Jan ŽUPANIČ, Ph.D.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze,
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
jan.zupanic@ff.cuni.cz

Redakce

Vedoucí redaktori / Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor / Managing Editor:

Sixtus Bolom-Kotari

Vědecká rada / Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malír, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Petr Svobodný, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička

s redakčním kruhem / with Editorial Board:

† Josef Harna, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, Milan Myška, Milan Otáhal, Josef Petráň, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý, Josef Válka

Mezinárodní vědecká rada / International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa), Alessandro Catalano (Padova), Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie / Design:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. / Published by the Institute of History, Prague

Adresa / Address:

Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýcká 751/60, Praha Suchdol.

Přijímání objednávek / Distribution:

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v říjnu 2015.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111